

tweemaandelijks
tijdschrift
VOOR
volkskunde

OOSTVLAAMSE ZANTEN

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN V.Z.W.

De Bond geeft «Oostvlaamse Zanten» uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijks een prijsvraag uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, studievergaderingen, is in 1968 gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk organiseert.

Lidmaatschap Bond der Oostvlaamse Volkskundigen : jaarlijkse bijdrage : 400 F; gezinslid 150 F (zonder tijdschrift); Derde leeftijd 350 F; Kantklub : 550 F; beschermend lid : 600 F; steunend lid : 1.200 F (B.T.W. steeds inbegrepen)

Abonnementen op Oostvlaamse Zanten niet-leden (bibliotheken, instellingen, boekhandel, verenigingen, enz.) : 450 F; steunend lid : 1.200 F (B.T.W. inbegrepen); buitenland 600 F. Postrekening nr. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent.

Beheerraad : voorzitter lic. R. van der Linden; ondervoorzitter G. Weze; wn. sekretaris M. Broeckhove; wn. penningmeesteres H. Pintelon; leden lic. M. De Man-Verbeeck, M. De Puydt, dr. juris J. De Vriendt, lic. A. Eloy, dr. R. Haeseryn, G. Hebbelynck, A.G. Homblé, lic. L. Hoste, R. Ruys, S. Van de Velde-Smet, lic. E. Samain-Ouvrein, F. Van Bost, lic. R. Van de Walle.

Kommissie voor feesten en reizen : voorzitter G. Weze; leden M. Broeckhove, M. De Puydt en dr. R. Haeseryn

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne : voorzitter G. Weze; lesgeefster-monitrice Mevr. Van Dijk) lesgeefsters De Bruycker, De Schrijver, De Smet, Lejeune, Pintelon, Poelman, Van Leirberghe, Vernaeve; lesgever Van Pouck.

Beheerkommissie Museum voor Volkskunde : voorzitter G. Weze; konservator lic. R. Van de Walle; ondervoorzitter dr. R. Haeseryn; sekretaris-penningmeester M. De Puydt; leden M. Broeckhove, lic. M. De Man-Verbeeck, dr. juris J. De Vriendt, lic. A. Eloy, G. Hebbelynck, A.G. Homblé, lic. L. Hoste, H. Pintelon, lic. E. Samain Ouvrein, F. Van Bost, lic. R. van der Linden, dr. G. Van Severen en A. Vandewege.

De Bond heeft het Museum v. Volkskunde gesticht in 1927 in het voormalig Museum v. Oudheden. Het is overgebracht in 1962 naar het Kinderen Alynshospies Kraanlei 65. De Bond beheert het Museum met vertegenwoordigers van de Bond en van het Stadsbestuur.

Dagelijks bestuur van het Museum : voorzitter G. Weze; konservator R. Van de Walle; ondervoorzitter dr. R. Haeseryn, sekretaris-penningmeester M. De Puydt.

Beheerkommissie Bibliotheek K.B.O.V. : bibliotekaris A.G. Homblé; adjunkt-bibliotekaris lic. A. Eloy; leden lic. L. Hoste, F. Van Bost; advies R. Ruys, lic. R. van der Linden.

Openingsuren : woensdag 14-17 u. en zaterdag 10-12 u. Gesloten van 15 juli tot 15 augustus.

UITGAVEN

Verkrijgbaar op het Sekretariaat & de Bibliotheek, Kraanlei 65, B 9000 Gent of bedrag bij voorbaat storten op pr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent. Voor elke zending 20 F bijrekenen.

1. **Oostvlaamse Zanten**, zolang de voorraad strekt : 19^e jg.; 21^e tot en met 31^e jg.; 33^e tot en met 60^e jg., tegen 400 F per jaargang. Losse nummers jgg 1-19 beschikbaar tegen 75 F per nummer. **Jaarboek 1945 (jg. 20)** : 160 F. Inhoudstafel op Oostvlaamse Zanten Jg. I (Jg. XXV), door F. VAN ES : 55 F. **Idem II (Jg. XXVI-Jg. XXXV)**, door F. VAN ES : 45 F.
2. **Excellente Kronyke van de Brahmisten (teerlingspel)** E. ANDELHOF. 60 F.
3. **A. Hendrickx, toneelschrijver. Bloemlezing uit zijn werk.** F. DE COSTER. 40 F.
4. **Veer en Veerdienst in Oost-Vlaanderen.** 191, 48 ill. R. RUYSS. 450 F.
5. **Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde.** 175, 189 liederen, 50 mel., mit Zusammenfassung. J. DE VUYST. 250 F.
6. **Spelen mijner jeugd.** L. LIEVEVROUW, 122, ill., 180 F.
7. **De vinkensport in Vlaanderen.** M. BROECKHOVE. 169, ill., muz., 300 F.
8. **Votiefschilderijen en Mirakelboek van kapelletje Schreiboorn te Gent.** M. DAEM, 142, quarto, 80 ill., 30 in vierkleurendr., Frans, Engels, Duits, Italiaans résumé. 1850 F.
9. **In memoriam Adolf Woedstad 1867-1941,** 52, ill. 120 F.
10. **Ikongrafische studie v. 19e-eeuwse litografische adres- en reclamekaarten i.v.m. metaalwaren.** M. BAERT, 33, 13 ill., 75 F.
11. **Bargoens te Sint-Niklaas.** M. DEWULF. 127, ill., 350 F.
12. **De wonderdokter Drieske Nijpers uit St.-Gillis-Waas.** M. BROECKHOVE. 94, ill., 305 F.
13. **Leven en streven van Abraham Hans.** V. VAN DEN DOOREN. 60, ill., 120 F.
14. **Ernest Van den Driessche, schilder van ons volksleven.** R. VAN DER LINDEN. 32, 25 ill. 2de dr., 100 F.
15. **Votiefschilderijen en Mirakelboek. St.-Annaverering te Bottelare.** M. DAEM, 119, 57 ill., 14 in veelkleurendruk. 140 F.

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redaktie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redaktieleden : Maurits Broeckhove, Dr. René Haeseryn, A. Gaston Homblé.

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 100 F

INHOUD

Volkskundige enquêtes in Vlaanderen

S. GODFROID. *De familie Hoogbuys uit Geraardsbergen en de draai-orgelbouw in Vlaanderen* 3

Boekbesprekingen

A. BOESMANS. *Bieren en Pintelieren. Tentoonstellingscatalogus.*
Voorwoord van M. LAENEN. J. Van Effelterre 2

W. PLAETINCK, R. v/d LINDEN, Ph. MERTENS. *De glorie van het Brood.*
Inl. L. DEMEESTER, A. DE KLERCK. A.G. Homblé 37

G. BEIRENS. *Honderd Dendermondse Gelegenheidsdrukken (1584-1900)*
uit de verzameling J. DAUWE. Inl. H. LIEBAERS. R.v.d.L. 39

W.G. DE KESEL. *Aspecten van de rituele kunst. Kultuurhistorische bijdrage*
over bindmiddelen in de rituele kunst. R.v.d.L. 39

C. VAN CAUWENBERGHE. *Inventaris v/d Bibliotheek v/d Koninklijke*
Rederijkerskamer St.-Pieters Vreugd en Deugd. St. Godfroid 40

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van v.z.w.
Noordstarfonds, Gent, het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van
Oost-Vlaanderen en het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur

Bieren en Pintelieren.

Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk.

Voorwoord van M. Laenen, konservator.

Tentoonstellingscatalogus. (juli - oktober 1982) Bokrijkse Berichten XX, 196, 69 ill., 25 in veelkleurendruk.

Op initiatief van de Gouverneur en de Bestendige Deputatie van de provincie Limburg heeft het Openluchtmuseum van Bokrijk een merkwaardige tentoonstelling ingericht, met de medewerking van de Konfederatie der Brouwerijen van België en in samenwerking met vele privé personen en musea.

Een tentoonstelling opbouwen is een ontdekking en een verkenning. Dhr. Laenen beklemtoont in zijn Voorwoord hoe in deze tentoonstelling aspecten van het dagelijks leven systematisch onder de vorm van een temaprojekt aan bod komen. Het geldt een nieuwe trend in de werking van het Openluchtmuseum, in een aanvulling van de vroegere presentatietechnieken. Openluchtmusea boden een cultuurbeeld door overbrenging en herinrichting van woningen en bedrijfsgebouwen. De leefomgeving van een bepaalde streek in een beperkte tijd kwam tot zijn recht. Het bleef intussen een kronologisch moment, met een statische presentatietechniek.

De tentoonstellingen **Oud Kinderspeelgoed** in 1976, **Pijp en Toebak** in 1979, **Voetbedevaart Köln, Maastricht, Scherpenheuvel** in 1980 en **Thee** in 1981 en vooral deze van 1982 beogen en bewijzen een totaal gewijzigde opvatting.

Het cultuurpatrimonium van het dagelijks leven voor groot en klein treedt in allerlei vormen naar voor. De voorwerpen zijn niet langer als voorwerpen voorgesteld, maar stralen in verband met een cultuurbeeld. De voorwerpen gaan leven in hun maatschappelijke betekenis. Daar zijn strenge didaktische eisen gesteld, maar daarnaast kwam een luisterrijk animatieprogramma. Tevens kreeg de bezoeker

kans kennis te maken met onze streekbieren. De expositie bereikte een dubbel doel : beschouwen en beleven tegelijk.

Een kataloog van ongeveer tweehonderd blz., keurig geïllustreerd, weerspiegelt een leven en streven rond bier in velerlei aspecten : brouwen, brouwers en herbergen en ambachtslieden.

Het Paanhuis uit Diepenbeek, een authentieke brouwerij uit de 17de eeuw, toonde de oude brouwersmethodes en de eenvoudige principes, maar tevens het ingewikkeld proces dat er bij betrokken is.

De praal en pracht van een brouwersgilde herleefde in het huis **De Cluyse** in een passend historisch en stedelijk kader.

De schuur van **Wortel** (waarom kreeg die geen naam?) stelde ambachten voor die tot in het midden van vorige eeuw en later nog de brouwer van dienst waren.

We begroeten in de schuur de turfsteker, de mandenvlechter, de wagenmaker, de pottenbakker, de kuiper.

In de pastorie van **Schriek** kon je kunstambachten waarderen, o.a. de tingieter, de glasblazer, de koperslager.

De hopast uit **Proven** liet je kennis maken met de aard en de waarde van hop.

De kataloog bevat een rijke bron voor de studie van de brouwer(ij) en de herberg(ijer); flessen en pinten van allerlei formaat en kaliber, tapkranen van brons en porselein, plakbrieven en toortsen van een ambacht, groei van het brouwproces, het boeit en groeit als een oude en eeuwige melodie : **Bieren en Pintelieren**, de inspanning die er voor geleverd wordt langs alle hoeken en kanten, de ontspanning die er uit volgt in alle graden en maten. Een didaktische en wetenschappelijke kataloog van hoge standing.

J. Van Effelterre

VOLKSKUNDIGE ENQUETES IN VLAANDEREN DE FAMILIE HOOGHUYS TE GERAARDSBERGEN DRAAIORGELBOUW IN VLAANDEREN

Afbeelding 1

Inleiding

Met deze bijdrage willen we de geschiedenis schetsen van één van de vermaardste en meest hoogstaande draaiorgelbouwersgeslachten van onze contreien : de familie Hooghuys uit Geraardsbergen. Het onderzoek naar de activiteiten van deze instrumentmakers vindt zijn oorsprong in een licentiaatsverhandeling, in 1981 ingediend aan de R.U.Gent. Vele vragen blijven onopgelost en heel wat zal nog moeten uitgezocht worden. Toch zijn de resultaten van onze studie reeds zó verrassend, dat in onderhavig artikel een eerste algemene schets van de draaiorgelbedrijvigheid van de Hooghuysen kan gegeven worden.

Om de zaak duidelijk en begrijpelijk voor te stellen, vinden we het nuttig een korte inleiding te geven over de draaiorgelbouw en zijn problemen, gevolgd door een schets van de voornaamste Belgische draaiorgelbouwers.

Graag maken wij hier van de gelegenheid gebruik om allen te danken die het onderzoek naar de activiteiten van deze mensen hebben mogelijk gemaakt.

Onze appreciatie gaat dan ook in het bijzonder naar de familie Hooghuys, bij wie wij steeds als vriend werden ontvangen.

De historiek van het draaiorgel neerpennen is in menig opzicht een moeilijke taak. Enerzijds omdat de tijd waarin zich deze geschiedenis afspeelde, ons nog te fris in het geheugen ligt en het haast niet mogelijk is voldoende afstand te nemen om ons een objectief en volledig tijdsbeeld te vormen. Anderzijds moeten we bekennen dat het draaiorgel, met al wat er rond reilt en zeilt, stellig steeds een marginale positie in de historisch-musicologische context heeft ingenomen. De officiële muziekgeschiedenis aanvaardde dit instrument niet, daar de personen die er mee geconnoteerd waren van 'bedenklijk' allooi schenen.

Het is niet enkel tot voor kort dat het draaiorgel als minderwaardig werd afgedaan; reeds in een verslag van de Geraardsbergse gemeenteraadszitting, dd. 27 november 1896, lezen wij :

• *Politieverordening*

Artikel X. Zangers, orgeldraaiers, rondreizende muzikanten, kunstmakers, koordendanser, goochelaars, zangers van klaagliederen, tentoonstellers van dieren en alle andere kwakzalvers mogen hun bedrijf op den openbaren weg niet uitoefenen, zonder daartoe gemachtigd te zijn door den Heer Burgemeester » (1).

(1) Stadsarchief Geraardsbergen, Handvesten der stad, Verslagen van de Gemeenteraad, boek 12, folio 36 r°, zitting dd. 27.11.1890.

Afbeelding 2

Carrousel met een 70-toets boekorgel, in 1908 gebouwd door Louis-François Hooghuys te Geraardsbergen. De paardjesmolen werd vervaardigd door de Ateliers Moulinas te Gent. De carrousel is thans in het bezit van de heer Rorive.

Een en ander brengt met zich mede dat we over bijzonder weinig wetenschappelijke literatuur in dit verband beschikken. Een leidinggevende figuur in de draaiorgelbeschrijving in de Lage Landen ontmoeten we evenwel in de persoon van de heer R. de Waard (2), voorzitter van de Nederlandse Kring van Draaiorgelvrienden.

Mechanisatie

Mechanische muziekinstrumenten treffen we reeds aan meer dan een paar duizend jaar terug. Een aantal vroege vormen zijn ons inderdaad bekend. Joan Gottfried Mittag (3) schrijft dat reeds bij de Hebreëen waterorgels in gebruik waren, instrumenten die «ohne das Schlagen eines Organisten konnten gebraucht werden». Victor-Charles Mahillon (4) stelt dat het waterorgel of hydraulis, waarbij de luchtdruk konstant gehouden werd door middel van waterdruk, omstreeks 250 a.C. in Alexandrië door Ktesibios werd uitgevonden.

Ook Hero van Alexandrië, vermoedelijk te situeren in de eerste eeuw van onze tijdrekening, hield zich uitvoerig bezig met het probleem van de 'mechanisering' van (niet enkel muziek-) instrumenten. De waterdamp speelde een voorname rol bij de aandrijving (5).

(2) DE WAARD, R., *Van Speeldoos tot Pierement*. Haarlem, s.d.

DE WAARD, R., *Het draaiorgel*. Alkmaar, s.d.

(3) MITTAG, J.G., *Historische Abhandlung von der Erfindung, Gebrauch, Kunst und Volkommenheit der Orgeln...* Lüneburg, 1756.

(4) MAHILLON, V.-C., *Catalogue descriptif et analytique du Musée Instrumental du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles*. Gand, 1893, deel 1, blz. 53.

(5) SCHMIDT, W., *Heron von Alexandrien* in *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum...* Leipzig, 1899.

In onze gewesten hoorden we omstreeks het einde van de 15de eeuw de eerste automatische carillons klinken. Metalen stiften, op de speeltrommel gestoken, bespelen een aantal metalen toetsen die via draden met de klokhamers verbonden zijn. Later werden deze klokkenspelen ook in miniatuur uitgevoerd. Vooral in Amsterdam vinden we vanaf ongeveer 1700 fraaie staande horloges en tafclklokken met bellenspeelwerk (6).

De speeldoos werd omstreeks 1796 te Genève uitgevonden door de horlogemaker Antoine Favre (7). Het systeem berust op het principe waarbij pinnetjes op de muziekrol een reeks metalen tandjes aantokkelen. We moeten evenwel tot een heel eind in de 19de eeuw wachten op de vervaardiging van muziekdozen zoals wij die nu kennen.

Omtrent de laatste eeuwende kunnen we het einde situeren van de produktie van de automatisch spelende muziekinstrumenten. Hieraan is de opkomst van muziekreproducerende toestellen, zoals de grammofoon, zeker niet vreemd. Alleen de instrumenten met een groot klankvolume of een zeer hoge graad van perfectie overleefden de opmars van de grammofoon. Denken we hierbij aan de indrukwekkende kermisorgels, de pianola's en de orchestrions.

Met de Tweede Wereldoorlog komt een abrupt einde aan de bloei en de produktie van mechanische muziekinstrumenten. Grammofoonplaten en geluidsbanden, versterkt en door luidsprekers uitgestuurd, komen als overwinnaars uit de strijd. Heden als nostalgische drang naar vroeger en uit historische belangstelling beleven deze instrumenten een nieuwe, zij het kleine opmars.

Gelukkig ontmoeten we, weliswaar sporadisch, mensen die zich heel en al voor het behoud van deze unieke instrumenten inzetten. Nederland vervult op dit vlak een toonaangevende rol. Ook België kent echter zijn draaiorgelmuseum te Koksijde. Niet te onderschatten zijn ook de privéverzamelingen die een belangrijke taak vervullen bij het behoud van de mechanische muziekinstrumenten. Bij vergelijking met het Utrechts 'Nationaal Museum Van Speelklok tot Pierement' mist men elders wel eens de wetenschappelijke trein.

Het cilinderorgel

In deze beknopte evolutieschets van de mechanische muziekinstrumenten zal het de lezer zijn opgevallen dat nog met geen woord werd gerept over het draaiorgel zoals wij dit heden ten dage kennen. Inderdaad, de plaats van het draaiorgel binnen deze evolutie willen wij ietwat grondiger toelichten.

De naamgeving van wat wij doorgaans als 'draaiorgel' betitelen, plaatst ons onmiddellijk voor een aantal problemen. De Duitse [Drehorgel] en Nederlandse [draaiorgel] benamingen duiden op de draaiende beweging — in oorsprong van de hand — waarmee het mechanisme voortbewogen wordt. In Nederland wordt een groot straatorgel ook *pierement* genoemd. De Franse benaming [orgue de Barbarie] (8) zou afgeleid zijn van de naam van een fabrikant van dergelijke orgels, een zekere Barberi. Dat we hier voor een afdoende verklaring staan, valt te betwijfelen. Veeleer zijn we geneigd aan te nemen dat *barbarie* in zijn letterlijke vertaling, *gemis aan beschaving*, dient begrepen te worden. Inderdaad werden deze orgeltjes in ernstige muziekmiddens aanvankelijk misprezen. Terloops : is hierin enige verandering gekomen? De Engelse [barrel organ] en Italiaanse [organino a cilindro] namen zijn ontleend aan een onderdeel van het instrument : de cilinder.

(1) (6) LEHR, A., *Van paardebel tot speelklok*. Zaltbommel, 1971.

(7) CHAPUIS, A., *Histoire de la boîte à musique et de la musique mécanique*. Lausanne, 1955.

(8) MAHILLON, V.-C., *Catalogue descriptif...* Gand, 1893, deel 4, blz. 387 : "Orgue de Barbarie ou orgue à manivelle". Ook dit laatste duidt op een draaiende beweging. De term 'orgue à manivelle' is echter niet algemeen van toepassing.

In 1709 beschrijft Filippo Bonanni in zijn werk over het Musaeum Kircheriarum een draaiorgel : *Secundum Organum est pneumatic pariter, ex quo dum manu cylindrum circumagit, in parva capsula inclusum, viginti quator fistulae ventum excipientes e folle duodecim diversas symphonias efformant.*

Bonanni beschrijft hier een orgel waarbij de cilinder met de hand aangedraaid wordt en dat met zijn vierentwintig pijpen twaalf stukjes kan spelen. In zijn werk *Descrizione degl' Istromenti armonici...* (9) treffen we meteen ook de vroegste afbeelding aan van een straatmuzikant met draaiorgel.

Afbeelding 3

De vroegst gekende afbeelding van een draaiorgelman (F. Bonanni, 1722).

Het principe van een cilinderorgel is vrij eenvoudig. Op een cilindrische buis worden pinnetjes gestoken. Door het ronddraaien van deze cilinder zorgen deze pinnetjes ervoor dat de staafjes van een klavier eventjes opgetild en daarna weer losgelaten worden, zodat deze staafjes tot trillen worden gebracht. Dit is het elementaire mechanisme van de muziekdoo. Ingeval het om grotere instrumenten gaat, zoals orgels, zijn de metalen plaatjes vervangen door hefboompjes, die via een pneumatisch systeem de speelventielen van de pijpen openen en aldus de klank opwekken.

De rechtstreekse voorloper van het instrument dat we nu als straatorgel bestemmen, is het **portatief** of het instrument van de straatmuzikant vanaf de 18de eeuw. Dit houdt geenszins in dat het portatief een 18de-eeuwse instrument zou zijn. Het portatief is immers heel wat ouder. Vanaf de 12de eeuw werd het bespeeld om liturgische zangen te begeleiden en vanaf de 15de eeuw werd dit draaiorgel zeer gezocht voor het opluisteren van feesten in adellijke kringen.

(9) BONANNI, F., *Descrizione degl' Istromenti armonici d'ogni genere del Padre Filippo Bonanni*. Roma, 1722, plaat 34; de afbeelding is gerealiseerd door Arnold van Westerhout (1651-1725).

Met de hulp van een riem werd het portatief gedragen; met de linkerhand bediende men een blaasbalg en met de rechter bespeelde men het klavier. Wanneer het instrument geautomatiseerd werd, bracht men door aan een zwengel te draaien een veermechanisme in beweging, samen met een kleine cilinder die een aantal loden pijpjes bespeelde.

Het portatief werd ook soms **buikorgel** genoemd, indien het instrument vóór de buik van de orgeldraaijer hing. Toen deze orgeltjes, door uitbreiding van het pijpwerk, te zwaar gingen wegen, plaatste men ze op één poot en zo werd het **pootorgel** geboren.

Geleidelijk werden de instrumenten groter, zodat ze niet meer draagbaar bleven. Daarom werden ze op een karretje geladen en zo werd het draaiorgel het instrument van de rondtrekkende foorreiziger. Het klankvolume van deze orgels was ook veel sterker doordat eveneens mixturen en trompetten werden ingebouwd.

Ondanks alles bleven de draaiorgels een vrij dure aangelegenheid en vanaf het begin van de 19de eeuw ontstond dan ook een goedkopere vorm: het **tongorgel**. De dure orgelpijpen werden vervangen door een kastje waarin vrijtrillende tongen, één per toon, werden aangebracht. Datzelfde principe vinden we terug bij de harmoniums en accordeons. De oudste aanwending van tongpijpen treffen we aan in China (10). Daar zou onder de regering van Huang Ti (ca. 2700 a.C.) de Sheng zijn uitgevonden. Dit instrument bestond uit een gehalverde kalebas, voorzien van een mondstuk. De kalebasholte was afgedekt en in het deksel waren gaten geboord, waardoor de pijpen met doorslaande tongen waren gestoken (11).

Tijdens de tweede helft van de 19de eeuw kwam een ware industrie van tonginstrumenten tot ontwikkeling. Daar het vervaardigen van tongen veel gemakkelijker was dan dat van pijpen, het intoneren bovendien heel wat eenvoudiger en de tongen daarenboven minder plaats innamen, konden goedkopere instrumenten worden geproduceerd. Meer en meer kwam een massaproductie ervan tot stand. Een belangrijk gevolg van deze popularisering was de vraag naar een meer uitgebreid repertoire. De oude cilinderinstrumenten waren echter onderhevig aan een tweetal beperkingen: enerzijds was iedere melodie gebonden aan de omtrek van de cilinder en anderzijds konden op één cilinder doorgaans niet meer dan een achttal melodieën gestoken worden. Daarom kwam men op de proppen met een nieuw systeem: geperforeerde papieren rollen of zigzag gevouwen kartonnen boeken. Een heel eigen voorgeschiedenis is echter aan deze vorm van besturing van een mechanisch muziekinstrument verbonden.

Het boekorgel

Het gebruik van geperforeerde kartons bij de automatisering van mechanische instrumenten kwam het eerst voor in de textielnijverheid. In de meeste gevallen komt de uitvinderseer toe aan Joseph-Marie Jacquard (1752-1834) die in 1808 het eerste volautomatisch, door ponskaarten bediende weefgetouw bouwde. Recent onderzoek schuift veeleer de naam van Jacques Vaucanson naar voor (12). Deze man construeerde in 1746 een weefmachine, waarbij men kon gewagen van een eerste ernstige stap in de richting van de automatisering van een mechanisch instrument bij middel van geperforeerde kartons.

De Italiaan Anselme Gavioli zou in 1892 te Parijs het eerste boekorgel vervaardigen. Ludovic Gavioli stichtte samen met zijn zoons Claude en Anselme het bedrijf te Parijs in 1845 (13). Het merendeel van de bekende draaiorgelbouwers is bij Gavioli in de leer geweest. Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog werd de firma Gavioli overgenomen door Limonaire Frères die er op hun beurt mee stopten in 1918.

(10) WEISS-STAUFFACHER, H., en BRUHIN, R., *Automates et instruments de musique mécaniques*. Fribourg, 1976, blz. 96.

(11) WILLEMZE, T., *Muziekinstrumenten*. Utrecht - Antwerpen, 1966, blz. 176.

(12) VAN GORP, P., *De Muziekrol*. in *Pianola's* (samenstelling DUIDMAN, P.). Baarn, 1981, blz. 60-61.

(13) ORD-HUME, A.W.J.G., *Barrel Organ, the story of the mechanical organ and its repair*. London, 1978, blz. 450.

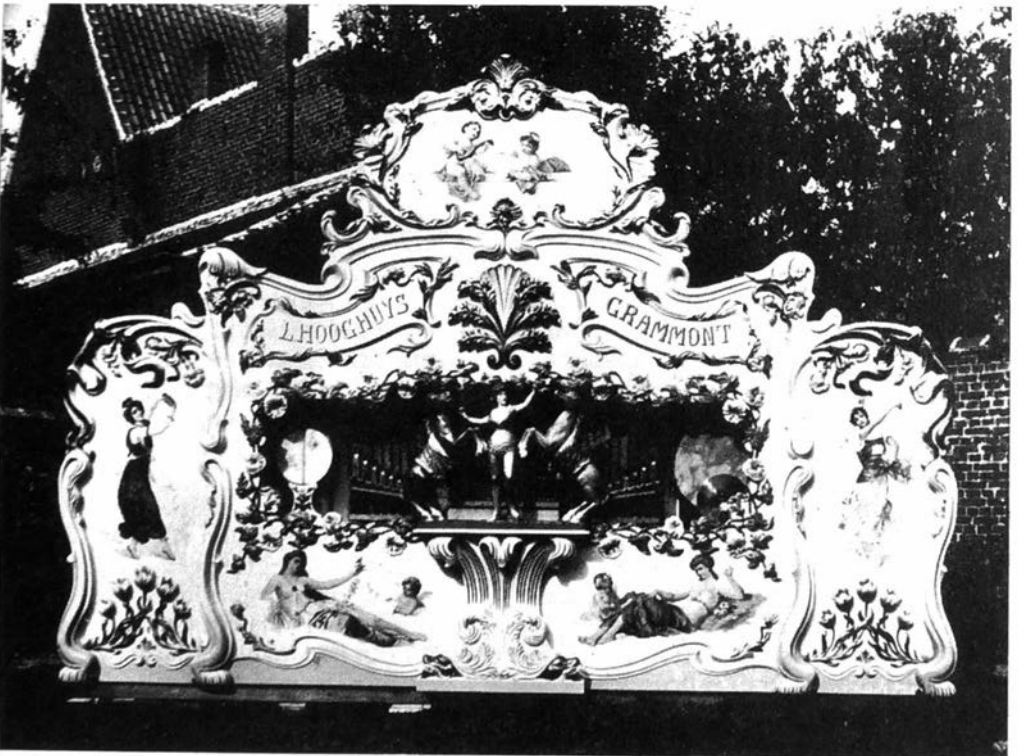
Afbeelding 4
Een Hoogbuys-buikorgel van 35 toetsen.

Hoe komt het boekorgel nu in de straat? Aanvankelijk waren de boekorgels immers uitsluitend bedoeld voor kermessen en danszalen. Het lag nooit in de bedoeling van Gavioli zijn uitvinding de straat op te sturen. Het succes dat deze nieuwe orgels kenden, was niet enkel te danken aan de betere kwaliteit van de muziek, maar ook aan het feit dat deze instrumenten grotere afmetingen gingen aannemen. Het cilinderorgel was wegens interne konstruktieëigenschappen (o.a. de lengte van de cilinder) beperkt in zijn aantal toetsen, daar waar het pneumatisch boekorgel een groter aantal toetsen kon bevatten.

Algauw werd Gavioli's uitvinding gecopieerd en overal zag men soortgelijke instrumenten opduiken, hoofdzakelijk in België en Duitsland. In Frankrijk zijn vooral naast Gavioli, Limonaire Frères, Gasparini en Marengi vermeldenswaard. Voor Duitsland kunnen we hoofdzakelijk Bruder, Ruth en Wellerhaus aanstippen.

De draaiorgelindustrie in België

Indien de literatuur over de geschiedenis van het draaiorgel in het algemeen op zijn minst schaars mag genoemd worden, dan staan we voor wat de situatie in België betreft, zo mogelijk voor nog grotere problemen. Toch kende de draaiorgelbouw bij ons een hoge bloei, met bouwers als Hooghuys, Mortier, Bursens, Decap, Duwijn, Verbeeck,...

Afbeelding 5

Een 89-toets Hooghuysorgel met typische beeldengroep. Het instrument bestaat niet meer.

Zoals we reeds stelden, ligt de bakermat van de 'amusements-orgelindustrie' in Frankrijk. Vrij vlug echter ging deze fabricage achteruit, daar Frankrijk de concurrentiestrijd met België niet aankon. In fine echter verloren beide de strijd, mede door de opkomst van andere vormen van amusementsmuziek.

Laten we even kort de geschiedenis van enkele belangrijke Belgische bouwers schetsen. Aldus wordt straks de vergelijking mogelijk tussen de algemene krachtlijnen van deze evolutie en deze van de familie Hooghuys.

Tegelijk met de tanende Franse orgelmakerij kende de Antwerpse firma Theophiel Mortier een voorspoedige bloei (14). Het bedrijf ging van start in 1890. Mortier, eerst uitbater van een taverne, bestelde bij Gavioli, draaiorgelbouwer te Parijs, een orgel voor zijn zaak. Telkens Mortier een nieuw orgel aankocht, diende een koper gevonden voor het oude orgel. Deze werkwijze oogstte een zodanig sukses, dat weldra nodig bleek een werkhuis op te richten voor het nazien en herstellen van die oude orgels. De eigenaars van Mortiers oude Gavioli-orgels kwamen immers voor het onderhoud ervan naar Antwerpen.

In 1908 stelde Mortier reeds een tiental mensen tewerk. In die tijd vervaardigde men er nog vaak cilinderorgels, maar het boekorgel had een steeds groeiende belangstelling verworven en de vraag naar dergelijke instrumenten steeg met de dag. Weldra verliet elke twee à drie weken een nieuw dansorgel de ateliers. De zaken gingen dermate goed dat de aanstaande koper van een dansorgel moest rekening houden met een wachttijd van één jaar. Omstreeks 1918 werkten bij Mortier een tachtigtal man, waaronder enkele Fransen en Italianen.

Ander vermaarde Belgische orgelbouwers waren vader en zoon, Joseph en Arthur Bursens (15). De orgels die vóór 1928 het atelier verlieten, zijn van de hand van Joseph; naderhand werd het bedrijf overgenomen door Arthur. Ten gevolge van de wereldcrisis in 1931, die malaise, werkloosheid en armoede met zich bracht, kwamen geen draaiorgels meer uit de werkplaatsen. Dit feit had noodlottige gevolgen voor de afzet van de straatorgels. Na 1937 was er van de nieuwbouw van straatorgels geen sprake meer en toen in 1940 de Tweede Wereldoorlog uitbrak, stond de orgelbouw volledig stil. Na 1945 was de tijd erg veranderd; de grondstoffen waren schaars en duur en de loonkosten stegen fel. Men moest het derhalve met de oude orgels stellen. Het zou tot 1959 duren vooraleer Arthur Bursens weerom nieuwe orgels leverde.

De Gebroeders Decap, dansorgelbouwers te Antwerpen, zijn momenteel nog steeds actief in de draaiorgelproductie. Gedurende de twintiger en dertiger jaren werden in hun ateliers foororgels vervaardigd (16). Deze kermisorgels zijn vandaag zeer zeldzaam geworden. In diezelfde periode werden ook orkestorgels vervaardigd. Bij de konstruktie van nieuwe instrumenten maakte Decap aanvankelijk vaak gebruik van onderdelen van oude orgels, zelfs zó dat een aantal Decap-orgels gewoonweg getransformeerde Mortierorgels zijn. Dit mag echter in geen geval gezegd worden van de latere instrumenten, waarmee Decap een heel eigen weg insloeg en bereikte dat zijn orgels steeds van deze van andere bouwers onderscheiden worden.

Ook in een ander opzicht zijn deze bouwers uiterst interessant. A. Broeke stelt dat het jaar 1980 wel eens van even groot belang zou kunnen worden voor de draaiorgelwereld als het jaar 1892, toen Anselme Gavioli voor het eerst het geperforeerde kartonnen orgelboek als informatiedrager voor draaiorgels toepaste (17). Frank Decap, de electronicus van het bedrijf, is er immers als eerste in geslaagd een orgel automatisch te laten spelen door middel van een magneetband (cassette of spoelen). Voor het overbrengen van de muziek informatie van het moederboek naar de magneetband is het zaak om het boek goed te kappen en een klavier te gebruiken dat snel reageert. Niet voor niets overweegt men bij Decap speciaal voor dit doel een klavier te fabriceren volgens het Hooghuyssystem. Geen enkel ander orgelklavier reageert immers met een snelheid en nauwkeurigheid als dit van een Hooghuys-orgel.

(14) BOWERS, Q.D., *Encyclopedia of Automatic Musical Instruments*. New York, 1972 (2), blz. 892-905.

(15) BOWERS, Q.D., *Encyclopedia...* New York, 1972 (2), blz. 833-837.

(16) BOWERS, Q.D., *Encyclopedia...* New York, 1972 (2), blz. 846.

(17) BROEKE, A.M., *Primeur voor Decap Herentals*. in *Het Pierement*, 1980, blz. 184-187.

Afbeelding 6

Carrousel met een 72-toets boekorgel, gebouwd door Charles-François Hooghuys te Geraardsbergen. Het originele front van dit orgel staat momenteel op het Senior-orgel in het Boudewijnpark te Brugge. De paardjesmolen is thans in het bezit van Norbert Vroman. Marc-Charles Hooghuys staat in voor het onderhoud van het orgel.

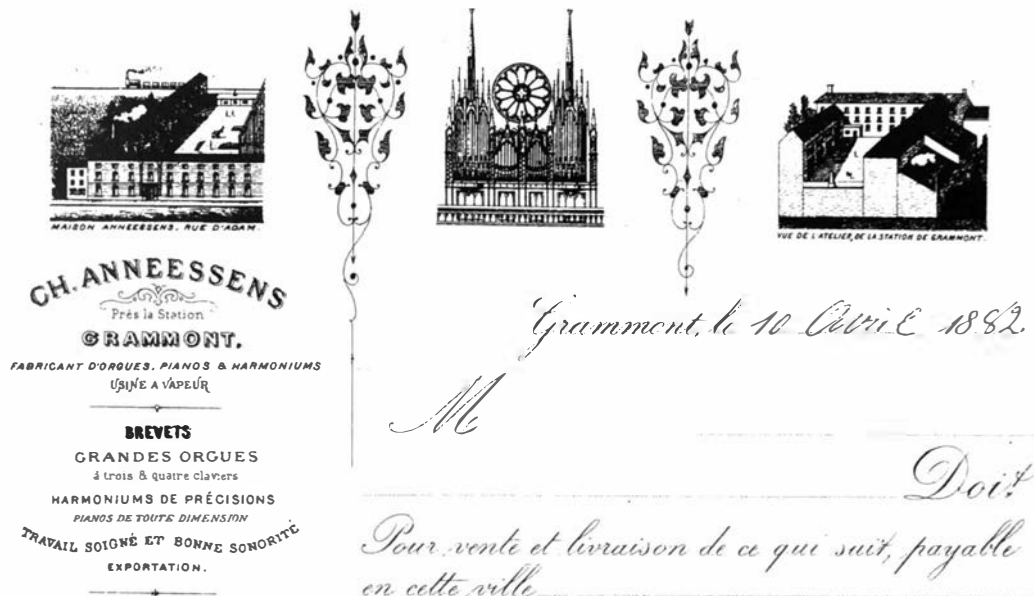
Instrumentenbouw te Geraardsbergen

Grondig onderzoek naar de vroegste orgelbouwers van onze stad zal nog moeten doorgevoerd worden. Vermelden we enkel dat ene Jan Van Geraardsbergen in 1462 te Kortrijk aan het orgel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk werkte. In 1475 vinden we Joris van Geraardsbergen bij hetzelfde orgel (18).

We moeten tot het einde van de 19de eeuw wachten, wanneer te Geraardsbergen de instrumentenproductie een ware bloeiperiode beleeft. Klarinetten, fluiten en hobo's werden vervaardigd door Speck (19). Daarnaast waren een aantal fabrikanten van piano's werkzaam, waarvan Bourguignon-Boonants aan de Molenstraat en François Risselin aan de Kollegestraat hier vermeldenswaard zijn.

- (18) DESCHREVEL, A., *Het orgel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Kortrijk*. in *Handelingen van de koninklijke geschied- en oudheidkundigen kring van Kortrijk*, 31, (1960) 183-206.
- (19) HAINE, M., *De makers van blaasinstrumenten van de 18de tot de 20ste eeuw*, in *Harmonies en fanfares in 150 jaar België*, catalogus van de gelijknamige tentoonstelling, Brussel, 1980, blz. 37-38.

Het meest opvallend is echter de orgelmakerij. Vooreerst hebben we dezelfde Bourguignon, die ook harmoniums vervaardigde. Daarnaast kennen we ook het werk van de gebroeders Jules en Oscar Reygaert, kerkorgelbouwers aan de Adamstraat. Biezonder weinig weten we over instrumentenbouwers als Henri Lille, Theodore Bruylant, Mahauden, De Boe, De Smet, Auguste Meurant.

Afbeelding 7
Briefhoofd van het orgelbedrijf Charles Anneessens.

Eén van de grote orgelbouwers te Geraardsbergen was Charles Anneessens. Hij werd te Ninove geboren op 1 maart 1835, als zoon van kerkorgelbouwer Pieters-Hubertus. Charles huwde een eerste maal met Anna-Maria Teurrekens en een tweede maal met Melania Meunier. Charles Anneessens overleed te Cannes (Fr.) op 2 februari 1903. Zijn vader Pieter-Hubertus stichtte de zaak in 1832 te Ninove (20). In 1865 werd het bedrijf overgebracht naar de Oudenbergstad, waar Charles de leiding op zich nam. In een gedeelte van zijn woning aan de Grotestraat begon hij in 1875 een pianofabriek. Twee jaar later liet hij aan de Adamstraat een "orgelmakerswerkhuis" samen met een woonhuis optrekken. Reeds in 1881 werd het werkhuis volledig heringericht en uitgebreid. In 1948 staakte Charles Anneessens zijn orgelbouwersactiviteiten te Geraardsbergen. In een deel van het voormalig orgelbedrijf werd een fabriek van kunstmatige arduinsteen ondergebracht, in een ander deel een zeepziederij (21). Charles Anneessens baatte nu twee orgelbedrijven uit: één te Menen en één te Halluin (Département du Nord). Een reclamebrochure van het Huis Anneessens, uitgegeven vóór 1894, vermeldt niet min dan 227 orgels, gebouwd tussen 1865 en 1893. Er werd niet enkel voor het binnenland gewerkt, ook in het buitenland werden verscheidene bestellingen uitgevoerd. Vermelden we orgels van Anneessens in Engeland, Schotland, Ierland, Frankrijk, Nederland, Spanje en Italië.

Een belangrijke figuur in onze orgelbouw is Remond Duwyn, op 5 oktober 1871 te Geraardsbergen geboren als oudste zoon uit een gezin van acht kinderen (22).

(20) VAN KERCKHOVEN, M., *Noemenswaardige mannen en vrouwen uit het rijk verleden van Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1977, blz. 10.

(21) Archief Kadaster Gent, document 212, boek 2, artikel 888 en 888v.

(22) POTVLIEGHE, G., *Raymond Duwyn, Bouwer van Kermisorgels*, in Brabant, 1963, 22-24.

Aanvankelijk werkte hij korte tijd in een sigarenfabriek van zijn geboortestad. Zijn eerste kennis op het vlak van de orgelmakerij deed hij op in een kerkorgelbedrijf te Charleroi. Daar werd hij door Mortier aangezocht naar Antwerpen te komen werken, toen deze laatste zijn firma diende uit te breiden om het hoofd te kunnen bieden aan de concurrentie van de Parijzenaar Anselme Gavioli.

Remond Duwyn bleef aan de firma Mortier verbonden tot 1906. Vandaar ging hij bij Daneels en vervolgens bij Bursens te Hoboken werken. Tenslotte vestigde hij zich in 1914 als zelfstandig orgelbouwer te Wilrijk, waar hij een atelier huurde. Heel onverwacht raakte bekend dat het atelier, door Duwyn gehuurd, zou geveild worden. Duwyn kocht de werkplaats niet, maar ging zich in 1922 te Laken vestigen. Daar werkte hij nog tot 1935. Toen bleven de bestellingen uit. Remond Duwyn overleed te Laken op 14 juli 1936.

De familie Hooghuys

De familie Hooghuys telt zes generaties orgelbouwers en toch is de naam van deze mensen voor velen onbekend. Wellicht ligt de verklaring voor deze vaststelling enerzijds in het feit dat de produkten, door de Hooghuysen afgeleverd, beperkt zijn in aantal en geen massaproductie werd nagestreefd. Anderzijds liggen hun activiteiten over verschillende aspecten van de orgelbouw verspreid : aanvankelijk begonnen in de kerkorgelbouw, werd omstreeks 1880 overgeschakeld naar de fabricatie van draaiorgels.

Reeds vanaf het einde van de 18de eeuw treffen we de familie Hooghuys aan, bedrijvig in de kerkorgelbouw. Een aantal biografische gegevens over deze orgelbouwers lezen we in een bijdrage van A. Verberne (23). Op organologisch vlak werd over deze mensen tot op heden niets gepubliceerd.

Op 1 januari 1754 werd te Wormer, in Noord-Holland, **Gerrit-Simon Hooghuys** gedoopt. Zijn preciese geboortedatum is ons niet bekend. Hij overleed te Middelburg, in Zeeland, op 24 januari 1813. Vanuit Middelburg, waar hij in 1787 als burger en poorter werd aanvaard, vertrok hij in 1806 naar Brugge. Daar maakte hij kond in de Gazette van Brugge (24) :

« GERARDUS HOOGHUYS, Orgel-maeker, heeft de eer het Publiek te verwittigen dat hij in deze stad Brugge is komen wonen in de Vlaemingstraete, bij de Vlaemingbrugge; hij gelast zig met het maeken van nieuwe Orgels, en het vermaeken van oude, alles ten civilen prijze. »

Waar en bij wie Gerrit-Simon het vak van orgelbouwer aanleerde, kon tot op heden niet worden uitgemaakt. Biezonder jammer in dit verband is dat de aktes van de Burgerlijke Stand van de stad Middelburg van vóór 1811 verloren zijn gegaan. Van het werk van Gerrit-Simon Hooghuys is bitter weinig tot ons gekomen : het orgel van de St.-Petrus-en-Martinuskerk te Assenede (1810) werd in 1944 door oorlogsbrand verwoest en dit van de St.-Bavokerk te Aardenburg (1809) werd in 1955, navernieling in 1944, gerestaureerd.

Als oudste zoon van Gerrit-Simon Hooghuys werd op 14 februari 1780 Simon-Gerard te Middelburg geboren. Hij overleed te Brugge op 21 oktober 1853. In 1810 ontmoeten we Simon-Gerard Hooghuys als *aide maçon* (25). Vanaf 1818 noemt hij zich *lutier* (25). In 1830 treffen we Simon-Gerard aan als *melkverkooper* (25), doch hier wordt instrumentenbouwer bedoeld, daar de beambte van de stad Brugge waarschijnlijk in de akte van 1818 *lutier* eenvoudigweg foutief als *laitier* las! Van deze orgelbouwer zijn geen originele instrumenten tot ons gekomen. Wel weten we dat hij orgels bouwde onder meer voor de Kapel van het Heilig Bloed en voor de St.-Michielskerk, beide te Brugge.

Verder werkte deze orgelbouwer onder andere te Brugge voor de St.-Annakerk, de Kapel van Blindekens, de St.-Gilliskerk en de St.-Jacobskerk, te Damme in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, te Ettelgem in de St.-Eligiuserk, te Oostkamp in de St.-Pieterskerk en te Wulveringem in de Onze-Lieve-Vrouw-Hemelveertkerk.

- (23) VERBERNE, A., *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Brussel, 1972, deel 5, kolom 458-464.

Daarnaast treffen we een aantal losse artikels aan over één of meerdere bouwers uit de Hooghuyssstam of over één of meerdere instrumenten. Opvallend is evenwel dat totnogtoe vrijwel steeds historische fouten (vaak te verklaren door naamverwarring) voorkomen. Vermeldenswaard zijn hier de artikels :

BAEYENS, E., *Louis Hooghuyss*, in *Algemene Muziekencyclopedie*, Antwerpen - Amsterdam, 959, deel 3, blz. 416, [behandelt enkel de figuur van Louis-François Hooghuyss].

BOWERS, Q.D., *Louis Hooghuyss*, in *Encyclopedia of Automatic Musical Instruments*, New York, 1972 (2), blz. 874, [behandelt kort Louis-François, Charles-François en Romain-Charles Hooghuyss].

FRANCOIS, P., *Brugse orgelmakers*, in Biekorf, 1948, 161-162, [behandelt kort Simon-Gerard, Louis-Bernard en Aimé-Jean Hooghuyss].

GODFROID, S., *De familie Hooghuyss, orgelbouwers, 1787-1981*, Gent, 1981 [onuitgegeven licentiaatsthesis].

[Inhoud : Deel I : Kroniek van de familie Hooghuyss : achtereenvolgens werden Gerrit-Simon, Simon-Gerard, Louis-Benoit, Louis-François, François-Bernard, Aimé-Jean, Edgard-Georges, Charles-François, Edmond-François en Romain-Charles voor het voetlicht geplaatst; volgende kerkorgels werden aan een onderzoek onderworpen : Aardenburg, St.-Bavo; Assenede, St.-Petrus en Martinus; Beernem, St.-Amandus; Brugge, Begijnhof, Blindekenskapel, Conservatorium, Heilig-Bloedkapel, Hemelsdale, Onze-Lieve-Vrouw, St.-Anna, St.-Gillis, St.-Jacob, St.-Michel, St.-Salvator; Damme, Onze-Lieve-Vrouw; Dudzele, St.-Pieter-in-de-Banden; Ettelgem, St.-Eligius; Freiburg (Dtsl.), Münster; Hillegem, St.-Bartholomeus; Ingooigem, St.-Antonius-Abt; Kiedrich (Dtsl.), St.-Valentin; Lede, St.-Denijs; Lissewege, Onze-Lieve-Vrouw-Bezoeking; Maldegem, St.-Barbara; Menen, St.-Vedastus; Oostkamp, St.-Pieters-Banden; Puivelde, St.-Job; Vijvenkapelle, Onze-Lieve-Vrouw; Waasten, St.-Pieter en Paulus; Wolveningen, Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart; Zuienkerke, St.-Michiel; Zulzeke, St.-Jan-in-de-Olie; het stylistisch concept van Gerrit-Simon, Simon-Gerard, Louis-Benoit en François-Bernard werd opgesteld en belicht.

Deel II : Bespreking van de draaiorgelbouw door de familie Hooghuyss; gevolgd door een algemene conclusie, een bibliografie en een persoonsnamen- en plaatsnamenregister. Een lexicon met orgelbouwkundige termen, alsook een kaart met de geografische spreiding van het werkterrein van de familie Hooghuyss werd in de studie opgenomen.]

MATHOT, G., *Les orgues belges. Petite dissertation sur la famille Hooghuyss*, in Bulletin de l'association des amis des instruments et de la musique mécanique, Le Vésinet (Fr.), 1976, blz. 17, [behandelt de draaiorgelbouwers Louis-François en Romain-Charles Hooghuyss; er wordt bondig verwezen naar de activiteiten van de familie Hooghuyss als kerkorgelbouwers].

MOORTGAT, G., *Hooghuyss*, in *Oude orgels in Vlaanderen*, Brussel (B.R.T.), 1965, deel 2, blz. 16, [behandelt heel kort Simon-Gerard, Louis-Benoit en Aimé-Jean Hooghuyss].

ORD-HUME, A.W.J.G., *Barrel Organ. The story of the mechanical organ and its repair*, London, 1978, blz. 456, [behandelt de draaiorgelbouwers Louis-François en Aimé-Jean Hooghuyss; maakt kort melding van Edmond Hooghuyss].

s.a. *Louis Hooghuyss*, in *The Music Box*, vol. 8, nr 1, [behandelt in hoofdzaak Louis-François Hooghuyss; een korte inleiding schetst het leven en de voornaamste activiteiten van Gerrit-Simon, Simon-Gerard, Louis-Benoit, François-Bernard, Louis-Antoine, Aimé-Jean, Eduard en Edgard-Georges Hooghuyss].

THEYS, G., *Over orgelmaker Louis Hooghuyss*, in De Gidsenkring, februari 1981, [de auteur verwacht de figuren Louis-Benoit en Louis-François Hooghuyss; door deze twee bouwers als één ("Louis") te beschouwen, worden foutieve konklusies getrokken].

- (24) Stadsbibliotheek, Brugge, *Gazette van Brugge en van 't departement der Leye*, nr 119, 1.10.1806, blz. 8. Dezelfde tekst wordt herhaald in dezelfde krant nr 127, 20.10.1806, blz. 8 en in nr 129, 24.10.1806, blz. 8.
- (25) Stadsarchief Brugge, Bevolkingsregisters.

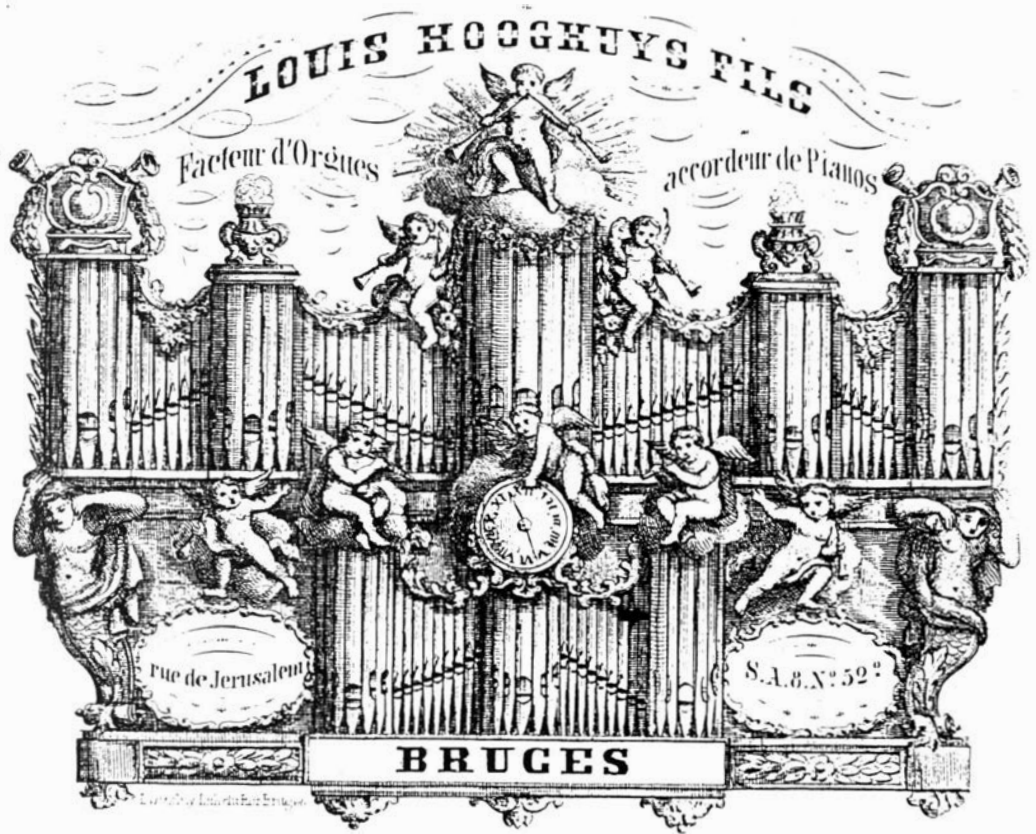
Afbeelding 8
Louis-Benoit Hooghuys.

Op 21 maart 1822 werd Louis-Benoit Hooghuys te Brugge geboren als derde zoon van Simon-Gerard. Meteen staan we voor de grootste kerkorgelbouwer uit dit geslacht. Louis-Benoit was reeds op 23-jarige leeftijd gevestigd als *facteur d'orgues* en *accordeur de pianos*. Hiervan getuigt een fraaie door hem uitgegeven porceleinkaart. Louis-Benoit overleed te Brugge op 16 april 1885.

Zijn werkwijze geeft blijk van een grondig vakmanschap. Zijn orgelbouwkundige visie berust op de geleidelijke versobering van het laat-barokorgel tot een vroegromantisch instrument. Louis-Benoit Hooghuys kunnen we als één van de laatste Zuidnederlandse orgelbouwers van enig formaat beschouwen. Na hem zal vooral de mechanisatie er oorzaak van zijn dat de kwaliteit van de orgels zal dalen.

Vermeldenswaardige instrumenten van zijn hand vinden we in het Stedelijk Konservatorium te Brugge (1878), de St.-Pieterskerk te Dudzele (1873-'74), de St.-Denijskerk te Lede (1870), de St.-Barbarakerk te Maldegem (1865), de St.-Jan-in-de-Oliekerk te Zulzeke (1864) en de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Vijvenkapelle (1867), een orgel in zwaluwnestopstelling, waarvan de prachtige neo-gotische orgelkast werd ontworpen door de Engelse baron Sir John Sutton. Uit een vergelijkend onderzoek naar de samenstelling van deze instrumenten blijkt dat voor Louis-Benoit Hooghuys de versmelting van zachte timbreregisters belangrijker is dan de contrastwerking tussen harde, expressieve klankkleuren.

Daarnaast werkte Louis-Benoit Hooghuys onder meer te Brugge in het Begijnhof, in de kerk van Hemelsdale, in de Kapel van Blindekens, in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, in de St.-Annakerk, in de St.-Gilliskerk, in de St.-Jakobskerk, in de St.-Salvatorskatedraal en in de Abdijkerk te Steenbrugge; verder vinden we hem te Bredene in de St.-Rikerskerk, te Ettelgem in de St.-Eligiuskerk, te Heule-Watermolen, te Ingooigem in de St.-Antonius-Abtkerk, te Lissewege in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, te Loppem in het kasteel, te Menen in de St.-Vedastuskerk, te Oostende-Hazegras, te Waasten in de St.-Pieter-en-Pauluskerk (Warneton) en te Zuienkerke in de St.-Michielskerk. In het buitenland werkte hij te Eltville, Freiburg en Kiedrich (Duitsland), te Groede (Nederland) en te Tvedestrand (Noorwegen).

Afbeelding 9
Porceleinkaart Louis-Benoit Hooghuys.

Afbeelding 10
Aimé-Jean Hooghuys.

Aimé-Jean Hooghuys zag het levenslicht te Brugge op 30 mei 1868 als jongste zoon van Louis-Benoit en Prudentia-Constantia Moulaert. Hij overleed te Brugge op 8 januari 1904. Van Aimé-Jean Hooghuys, in zijn geboortestad gevestigd als kerkorgelbouwer, weten we biezonder weinig. Hij werkte onder andere te Brugge in de St.-Jakobskerk, te Beernem in de St.-Amanduskerk en te Koolskerke in de St.-Niklaaskerk.

De broer van Louis-Benoit, François-Bernard Hooghuis, werd op 15 september 1830 te Brugge geboren en overleed te Geraardsbergen op 30 november 1888. Aanvankelijk was François-Bernard te Brugge gevestigd als *ébéniste-ouvrier* (25), een beroep dat de normale aanloop vormt tot een carrière als orgelbouwer. In 1855 vinden we hem terug als *orgelmaker knecht* (25), wellicht in dienst bij zijn oudere broer Louis-Benoit. In 1869 komt François-Bernard Hooghuis naar Geraardsbergen aan de Lessensestraat wonen. Vanaf nu betitelt hij zich als *orgelmaker* (26). In mei 1878 vertrekt hij terug naar Brugge, maar keert na een zestal maanden reeds weer naar de Oudenbergstad. Van zijn hand kennen wij slechts één instrument : het orgel in de St.-Jobkerk te Puivelde (Belsele).

Afbeelding 11
Het orgel in de St.-Jobkerk te Puivelde.

Over het vroeger orgel van de kerk is weinig belangrijks te vinden. Wat betreft de bouwer en de samenstelling van dit instrument tasten we in het duister. Omstreeks de helft van de 19de eeuw besloot de kerkraad een nieuw orgel aan te kopen. Dit werd in 1859 door François-Bernard Hooghuis gebouwd voor de som van 2.500 Fr.

(26) Stadsarchief Geraardsbergen, Burgerlijke Stand.

De dispositie van het orgel gaat als volgt :

Montre 8	Trompette bas	Voix céleste 8
Presant 4	Bourdon 8	Trompette sup.
Doublette 2	Salicional 8	

In oktober 1926 hebben de gebroeders Oscar en Joseph Reygaert uit Geraardsbergen grondige herstellingen aan het orgel uitgevoerd. Het instrument werd volledig gedemonteerd en naar de Denderstad overgebracht. De restauraties behelsden een nieuwe blaasbalg, een nieuw secreet en een nieuw manuaal- en pedaalklavier. Op 1 maart 1927 werd het orgel terug in de kerk te Puivelde geïnstalleerd. Naderhand verzorgde Joseph Reygaert het orgel nog tot in 1946 (27).

Louis-François Hooghuis gaf de beslissende wending aan het orgelbedrijf. Hij werd te Brugge geboren op 14 mei 1856 en overleed te Geraardsbergen op 16 november 1924. Hij trad een eerste maal in het huwelijk met Maria-Hortentia De Vlaeminck (1854-1912) en naderhand met de heel wat jongere Elisa-Maria Maetens (1884-1918). Bij testament maakte hij een grote deel van zijn legaat over aan ene juffrouw Marie-Charlotte Cornelissis (Brugge, 1871 - Geraardsbergen, 1946), met wie hij een sterk betwiste relatie onderhield. Deze zaak werd door de familie niet aanvaard, wat dan ook familietwisten voor gevolg had.

Afbeelding 2
Louis-François Hooghuis.

Als *schrijnwerker* (25) ontmoeten we Louis-François reeds in 1873. In 1879 oefent hij nog steeds hetzelfde beroep uit (26), doch, gedurende datzelfde jaar noemt hij zich ook *facteur d'orgues*. Dit lezen we op een etiket in de windlade van het orgel in de St.-Bartholomeuskerk te Hillegem; dit is trouwens het enig gekende kerkorgel waaraan hij werkte.

Een probleem stelt zich wanneer wij ons afvragen wat er deze orgelbouwer heeft toe aangezet kort vóór het einde van de 19^e eeuw naar Geraardsbergen te komen werken. Een eensluidende en afdoende verklaring hiervoor kunnen we - nog - niet naar voor brengen. Een mogelijk antwoord op deze vraag zou kunnen zijn dat Louis-François Hooghuis, aanvankelijk als kerkorgelbouwer gevestigd, voor een opdracht, een herstelling of een restauratie naar Geraardsbergen diende te komen. Nochtans is het dichtstbijzijnde, en zoals boven reeds vermeld, trouwens het enige orgel waarvan we weten dat hij eraan werkte, dat van de St.-Bartholomeuskerk te Hillegem. In de windlade van dat orgel vonden wij een etiket met de tekst :

(27) Niet geklasseerd kerkarchief ter pastorie - Puivelde.

10 fevrier 1879
Réparations et Accordage de Pianos & Harmoniums
Louis Hooghuis
Facteur d'orgues
Rue d'Adam n° 3
Grammont

Aan dit etiket zijn een aantal merkwaardigheden op te merken. Vooreerst willen wij kwijt dat het etiket gedrukt is, behalve de woorden *10 fevrier 1879* en *d'Adam n° 3*, delen die met de pen zijn ingevuld. Verder is ook de drukfout in de naam 'Hooghuis' [in plaats van 'Hooghuis'] opvallend. Een en ander kan erop wijzen dat de werken, uitgevoerd aan het orgel te Hillegem, waargenomen zijn door Louis-François Hooghuis, mogelijk in opdracht van een andere orgelbouwer. Deze laatste zou dan wel Charles Anneessens kunnen zijn. Van hem is immers *Rue d'Adam* het adres ! De drukfout valt dan te verklaren door het feit dat Charles Anneessens dit etiket voor Louis Hooghuis had gedrukt.

Wanneer wij nu rekening houden met het feit dat François-Bernard Hooghuis, vader van Louis-François, reeds vanaf 1869 te Geraardsbergen was gevestigd en zeker en vast het orgelbedrijf van Anneessens kende, dan valt het te begrijpen dat vader Hooghuis zijn zoon naar de Oudenbergstad deed overkomen om er in het bloeiend orgelbedrijf van Anneessens te werken. Charles Anneessens maakte volop gebruik van de opkomende mechanisatie. Hiertegen konden de ambachtelijke orgelbouwers niet optornen en wellicht verkoos Hooghuis het zekere voor het onzekere.

Met deze konklusie verschuiven we echter het probleem : indien we een verklaring hebben voor de migratie van Louis-François Hooghuis van Brugge naar Geraardsbergen, dan moeten we nu nog een antwoord vinden op de vraag waarom zijn vader, François-Bernard, reeds in 1869 Brugge verliet.

Waarschijnlijk ligt het antwoord op deze vraag in dezelfde lijn als dit op onze eerste. Bij het zien van de roem, maar ook de kunde van zijn oudere broer Louis-Benoit ging François-Bernard Hooghuis wellicht beseffen dat het haast onmogelijk was geworden voor een iets minder begaafde orgelbouwer zich als zelfstandige waar te maken. Het is immers geen oneer te beweren dat François-Bernard niet het artistieke peil van zijn broer bereikte. Dit valt trouwens ook af te leiden uit het orgel van de St.-Jobkerk te Puivelde, reeds boven besproken. François Hooghuis ging dan van Brugge naar Geraardsbergen wonen, waar Charles Anneessens een bloeiend orgelbedrijf leidde. Charles Anneessens, in 1865 vanuit Ninové naar Geraardsbergen overgekomen, zocht bekwame vaklui om de kwaliteit van zijn orgels te garanderen. In 1869, zo veronderstellen we, komt François-Bernard Hooghuis dan bij Anneessens werken.

Toen de geniale Louis-François Hooghuis voldoende scholing had in de klassieke orgelbouw, besloot hij, ondernemend als hij was, het op eigen houtje te wagen. Hij koos echter niet de kerkorgelbouw, maar sloeg resoluut de weg in van de draaiorgelbouw. In de werkplaatsen werd enkel ambachtelijk gewerkt. Gevolgen hiervan zijn dat geen massa instrumenten werd gebouwd, maar dat elk orgel afzonderlijk een meesterstuk is, dat zijns gelijke niet kent. Nooit werden in de werkplaatsen van Hooghuis twee identieke orgels vervaardigd. Steeds weer werd gezocht naar nieuwe samenstellingen voor de orgels om echte kwaliteitsprodukten af te leveren.

Louis-François Hooghuis startte zijn draaiorgelbouwersloopbaan aan de Molenstraat te Geraardsbergen, kort vóór 1880, onder de benaming *Manufacture d'orgues à cylindre - Louis Hooghuis*. Meteen staan we voor de oudste draaiorgelmakerij in België. Aanvankelijk van de Franse bouwer Gavioli getransformeerd. Ook werden draaiorgels gebouwd naar het voorbeeld van andere buitenlandse bouwers, zo onder meer naar modellen van Duitse orgelbouwers als Ruth en Bruder.

MANUFACTURE D'ORGUES A CYLINDRE

LOUIS HOOGHUYS

RUE DU MOULIN, 31,

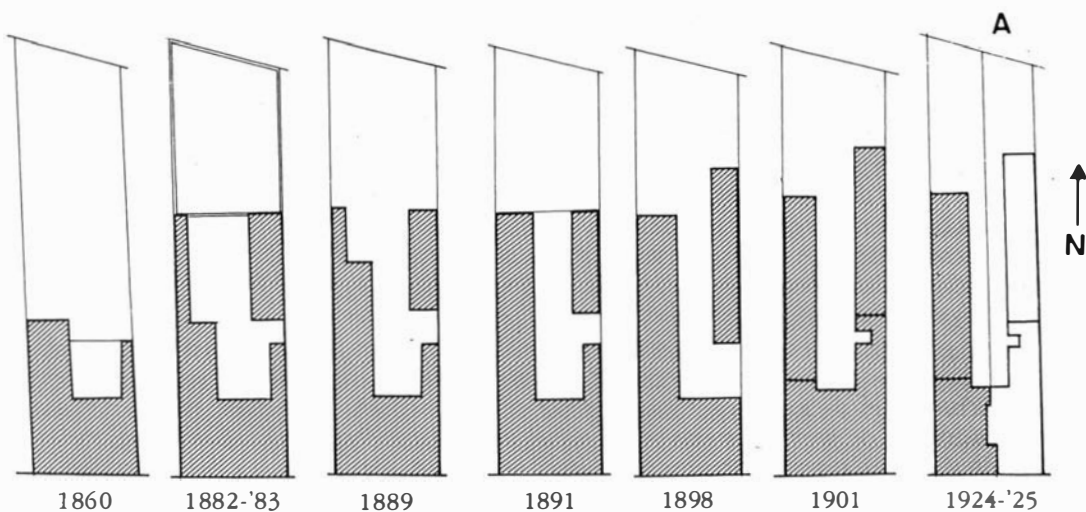
GRAMMONT.

Réparation et accordage.

Notage des airs.

Afbeelding 13

Weldra bleken de gebouwen aan de Molenstraat te eng en werden de ateliers overgebracht naar het Stationsplein, in de gebouwen in bezit van Charles-Joseph De Vlaeminck, *gareelmaker*, de schoonvader van Louis-François Hooghuys. Deze laatste kocht het complex aan op 8 februari 1882 (28).

Afbeelding 14

Evolutie van de plattegrond van de ateliers Louis-François Hooghuys aan het Stationsplein te Geraardsbergen.

Perceel gelegen sectie A nr 642 en 642 m.

(28) Archief Kadaster Gent, document 212, Geraardsbergen, boek 2, artikel 799 en document 223, 1882, nr. 171.

Afbeelding 15

Zicht op de achterzijde van het orgelbedrijf van Louis-François Hoogbuys. Het hoge gebouw met drie bouwlagen, haaks op de huizenrij, vinden wij op het kadasterplan terug onder de letter A.

Afbeelding 16

Het personeel van de 'Manufacture d'Orgues Mécaniques Louis Hoogbuys' vóór de werkplaats aan het Stationsplein te Geraardsbergen, kort vóór 1900. Van links naar rechts : Eduard-Joseph Hoogbuys; Charles-François Hoogbuys; X ; René Van Hoorde; X ; X ; Jules Vander Beken; X ; X ; Ivo De Pelsemaeker; Charles Merkaert; Theophiel Van Snick; Edgard-Georges Hoogbuys; Victor Gaublomme; François-Louis Hoogbuys.

Van de activiteiten van deze mensen is bitter weinig gekend. Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren in de woning aan het Stationsplein Duitse soldaten ingekwartierd met alle noodlottige gevolgen vandien : archief bleef haast niet bewaard. We beschikken enkel nog over een aantal faktuurboeken, een reglement van het werkhuis en een paar foto's van meestal verloren gegane orgels (29). Zo zijn we dus voor een groot deel van ons onderzoek aangewezen op oral history.

In de werkplaats aan het Stationsplein werden alle onderdelen voor de orgels eigenhandig vervaardigd. Zowel pijpen, balgen, windladen en mechaniek, als schrijn-, beeldhouw- en schilderwerk werden door eigen mensen verzorgd. Van assemblage van vooraf gefabriceerde onderdelen was geen sprake. Ook de muzieknotatie, aanvankelijk op cilinders, later met kartonnen boeken heeft het eigen personeel uitgevoerd.

Omstreeks de eeuwwisseling bedroeg het personeelsbestand een vijftiental man, zoons en broers van Louis-François niet meegerekend. Van eigen familie werkten er Eduard-Joseph (Brugge, 1862 - Geraardsbergen, 1925), die de pneumatiek verzorgde en instond voor het lederwerk bij de konstruktie van de balgen. Edgard-Georges (Gent, 1873 - Eugies, 1958) noteerde de cilinders en naderhand de kartonnen vouwboeken. Hij was in dienst van 1888 tot 1925. Nadien werkte hij als zelfstandig *toonsetter en notentekenaar* tot 1954 aan de Kloosterstraat te Geraardsbergen.

François-Louis (Brugge, 1858-?) was schrijnwerker en vervaardigde het pijpwerk. Daarnaast was hij ook *bandelaar in specerijen en petroleumolie in het klein*, zoals hij zichzelf noemt in een brief dd. 1894. Hierin vraagt hij het stadsbestuur van Geraardsbergen *hem te willen toelaten zijn handel voorts uit te oefenen alsook hem toe te laten twee vaten petroleumolie te zijnen huize te mogen plaatsen* (30).

In het orgelbedrijf nam Edmond-François Hooghuyts (Geraardsbergen, 1882 - Belœil, 1963) de administratieve taken op zich. In 1913 bouwde hij een handelshuis aan de Wijngaardstraat te Geraardsbergen (31) en ging zich zelfstandig vestigen. In 1925 werd een officiële lijst van piano-, orgel- en harmoniumhandelaars opgemaakt (32). Edmond Hooghuyts liet zich opnemen als :

Afbeelding 17

(29) Familiearchief Hooghuyts.

(30) Rijksarchief Ronse, Modern Gemeentearchief Geraardsbergen, Onderzoeken de commodo et incommodo, nr 2227.

(31) Rijksarchief Ronse, Modern Gemeentearchief Geraardsbergen, Bouwaanvragen, nr 2246.

Stadsarchief Geraardsbergen, Handvesten der stad, Besluiten van het Schepencollege, zitting 20.09.1913.

(32) *Liste officielle des marchands de Pianos, Orgues et Harmoniums de Belgique et du Grand-Duché de Luxembourg*, in Bulletin de la Fédération Belge des Marchands de Pianos,... Bruxelles, 1925.

« HOOGHUIS Edmond, facteur d'orgues (fondée en 1912)
18, rue de la Vigne,

Pianos buffet et à queues
Autopianos
Harmoniums et orgues

Pianos mécaniques pour cafés
Musique
Lutbier, instruments à cordes et archets.»

Edmond verzorgde ook in samenwerking met Victor-Valère Hooghuys (Geraardsbergen, 1904 - 1978) het onderhoud van verscheidene draaiorgels. Daarnaast was Edmond-François voorzitter van de Raad van Beheer van de Stedelijke Muziekschool en dirigent van de muziekmaatschappij De Verbroedering.

Afbeelding 18

Charles-François Hooghuys (Geraardsbergen, 1878 - 1951), gehuwd met Charlotte De Nutte, fungeerde als *harmoniseur-noteur* in het bedrijf van zijn vader. Na het overlijden van Louis-François, ging ook hij voor eigen rekening werken, tot kort vóór de Tweede Wereldoorlog.

Afbeelding 19

Victor Hooghuys en echtgenote Angèle-Yvonne De Vlaeminck.

Victor-Valère Hooghuys, gehuwd met Angèle-Yvonne De Vlaeminck, werkte van omstreeks 1920 tot bij de dood van Louis-François in de orgelfabriek als *perforateur* (boekenkapper). Vooraf had hij gedurende één jaar, op aanraden van Louis-François, gewerkt in de meubelfabriek Ghys aan de Denderstraat te Geraardsbergen. Na de dood van Louis-François, ging Victor Hooghuys terug werken als meubelmaker. Een weinig later vinden we hem als assistent bij zijn vader Edgard-Georges, aan de Kloosterstraat gevestigd als "noteur". Men verzorgde perforatiewerk van kartonnen orgelboeken en verkocht automatische piano's. Ondertussen was ook zijn oom Edmond gestart met het uitvoeren van occasionele bestellingen en onderhoudswerken aan draaiorgels, daarin bijgestaan door Victor.

EDGARD HOOGHUYS	
::: COMPOSITEUR ET NOTEUR ::: de l'Ancienne Maison LOUIS HOOGHUYS 43, RUE DU COUVENT, 43 ::: GRAMMONT :::	TOONZETTER & NOTENTEKENAAR -- van het Oud Huis LOUIS HOOGHUYS -- 43, Kloosterstraat, 43 GEERAARDSBERGEN
FABRICATION DE CARTONS PERFORÉS -- POUR TOUTES LES MARQUES D'ORGUES -- Système spécial, et Notage artistique renommés. Cylindres pour Pianos Automatiques -- -- Prix Moderés : Toutes les dernières nouveautés. Sur demande : Cylindres sans droit d'auteurs.	Fabrikatie van DOORGEKAPTE KARTONS -- VOOR ALLE SOORTEN VAN ORGELS -- Special systeem. Kunstig en beroemd noteerwerk Cylinders voor Automatische Pianos . -- -- Matige prijzen : DE NIEUWSTE ARIA'S. Op aanvraag : Cylinders zonder schrijversrechten.
RÉPARATIONS - ACCORDAGES -- Travail soigné et exécution rapide --	HERSTELLINGEN-ACCORDEEREN -- Verzorgd werk en spoedige bediening --

Afbeelding 20

Op 1 mei 1937 ging Victor Hooghuys zich vestigen op de Markt te Geraardsbergen. Daar baatte hij het Café Toerist uit. Aanvankelijk voerde hij niet weinig herstellingen aan orgels uit. Na de Tweede Wereldoorlog kende de grammofonplatenindustrie een teruggang. Het gevolg was dat de opgeborgen, oude orgels terug van stal werden gehaald en dienden opgeknapt te worden. Ook Victor Hooghuys herstelde toen heel wat instrumenten. Toen in 1972 gestopt werd met het uitbaten van de drankgelegenheden op de Markt, had de meeste activiteit van de man opgehouden. Sporadisch werden nog kleinere herstellingen uitgevoerd.

Voor deze mensen, samen met de andere arbeiders (33), werd in 1911 een 'Reglement' (29) opgesteld, waaruit blijkt dat Louis-François Hooghuys er voor zijn tijd vooruitstrevende, humanistische ideeën op nahield. De tekst van dit handgeschreven reglement geven we hierna.

*Reglement van het Werkhuis der Orkestorgelmakerij -
Louis Hooghuys - Statieplaats N° 11 - Geraardsbergen*

- Art. 1 De gewone werkuren zijn bepaald als volgt : de maandag 6 en de andere dagen 11 werkuren. De zon- en wettelijke feestdagen wordt er niet gewerkt.*
- Art. 2 Volgens het jaar getijde en voor het gemak der verlichting, zijn de werkuren vastgesteld als volgt :
De maandag van 's morgens 9 tot 4 uren namiddag. De ander werkdagen beginnen de werklieden 's morgens van 6 1/2, 7 of 7 1/2 en eindigen 's avonds om 6 1/2, 7 of 7 1/2 uren, met rusttijd van één uur, van 12 tot 1 uur 's middags. Verder nemen de werklieden in den voormiddag den noodigen tijd voor het eten en 's namiddags om 4 uren een kwartier eet- en rustpooos. Deze twee poozen worden van den gewonen werkloon niet afgehouden, 't is te zeggen dat de werklieden 11 uren loon betaald worden.*
- Art. 3 De werklieden hebben verders nog het recht in bijzondere gevallen te beginnen en te eindigen als zij het verkiezen, enkelijk worden zij verzocht den meester hiervan te verwichtigen.*
- Art. 4 De werklieden worden gewoonlijk betaald per werkuur; enkel bij uitzondering worden per dag betaald volgens overeenkomst.*
- Art. 5 De werkloon wordt wekelijks de zaterdag betaald.*
- Art. 6 Geene boeten worden vastgesteld en geene afhoudingen van loon worden gedaan; alleenlijk worden de werklieden verzocht in het algemeene belang van het werk, met de gereedschappen, mekanieken en in één woord met alles te handelen gelijk met hunnen eigendom, en alles ten profijtigste mogelijk te verbruiken.*
- Art. 7 Ten einde alle ongevallen te vermijden is het den werklieden streng verboden andere werktuigen of mekanieken in gang te stellen dan degene welke zij gewoonlijk gebruiken en kennen; nooit gene riemen op of af te leggen terwijl de mekanieken in werking zijn. Ze zijn ook bijzonderlijk verzocht alles met voorzichtigheid te behandelen.*

*Goedgekeurd na regelmatige raadpleging der werklieden volgens
artikel 7 der wet. Den 1sten Juli 1906.*

(Getekend :) Louis Hooghuys.

Afgevaardigden der regeering :

De heer Edm. Fabri, Arbeidsopziener, Keizer Karelstraat, 71 Gent

De heer P. De Buck, Afgevaardigde, St-Amandsberg.

In de werkplaats van Louis-François Hooghuys werden, naast het bouwen van draaiorgels, ook herstellingen uitgevoerd, zowel aan eigen instrumenten als aan orgels van bouwers zoals Gavioli, Bruder, Poiret, Anciaume, Limonaire, Mortier en Frati. Dit blijkt uit bewaarde facturen (29).

Dat de produkten van Louis-François Hooghuys ook in het buitenland zeer geëerd werden, blijkt uit het grote aantal orgels dat te Geraardsbergen werd vervaardigd voor de befaamde firma Chiappa & Sons uit London. De draaiorgels

- (33) De namen van alle arbeiders die ooit in de draaiorgelfabriek van Hooghuys werkten zijn helaas niet te achterhalen.

Wel weten we dat volgende mensen er gewerkt hebben, naast de in de tekst vermelde leden van de familie Hooghuys. In alfabetische volgorde zijn dit : Brown Emile, Bruylant Theodore (huwde in 1897 met Jeanette Hooghuys, dochter van François-Bernard), De Pelsemaeker Ivo, De Smet François, Huwé, Lille Henri (was als zelfstandig instrumentenbouwer en -verkoper gevestigd aan de Lessensstraat; naderhand, omstreeks 1911, baat hij een 'Fabrique de carton et papier couché, matte et lustre' uit, naar we kunnen lezen op een plattegrond van Geraardsbergen., ca. 1911 gerealiseerd door Florent Wilmotte), Morant Charles, Neirinckx Victor, Van Colen Edmond (huwde in 1885 met Marie-Rosalie Hooghuys, dochter van François-Bernard), Van der Beken Jules (ging later werken bij Chiappa & Sons te London; naderhand vestigde hij zich als zelfstandig draaiorgelbouwer te Edingen, doch, veel orgels bouwde hij niet), Van Hoorde René.

werden bij Hooghuys gebouwd en naar Engeland verstuurd. Daar zorgde Chiappa vaak voor een eigen, nieuw front voor het orgel. Van dergelijke bestellingen zijn een aantal facturen bewaard. Eén ervan gaat als volgt (29) :

« 19 february 1895

Commande. *Een orgel 79 touchen model n° 1, 18 trompetten, 19 clarinetten, 16 fluitjes; kas met marquetterie en 6 pilasters; zijdekassen met trommel, caisse en cimballes; 6 draaiende koperen kolommen; 5 ordinaire statuetten geplaatst al boven in de kas; fronton met vijf reflecteurs en lampen. Dikke cylinder 80 maten valse.
Getekend n° 275.
Tesaamen 190 pond 14 schelling. »*

Het bovenvermeld orgel is een cilinderorgel, dat helaas niet meer bewaard is. Inderdaad werden door Hooghuys aanvankelijk cilinderorgels gebouwd. Louis-François Hooghuys verbouwde zijn eerste cilinderorgel tot boekorgel in 1900. Dit orgel had de zeldzame eigenschap dat het zowel op cilinder als op kartonnen boek kon spelen. Ook dit instrument bleef niet bewaard. Een factuur van dit draaiorgel luidt (29) :

« 21 juny 1900

Voor Lapère Lagae, reizigers,

Orgel L.H. n° 250 (34)

Orgel gereguleerd en geaccordeerd, getransformeerd met een appareil musicophône voor met kartons te spelen, en terzelvertijd te blijven spelen met de cylinders.

Bijlevering van 100 meters muziekkarton.

Gansch nieuwe façade met galerie en fronton, style Louis XV.

Licht gekleurde decoratie.

Overeengekomen prijs frs 2850,00. »

Vanaf nu werkte het bedrijf onder de benaming *Manufacture d'Orgues Mécaniques Louis Hooghuys*. Naast de verkoop van hun instrumenten werden ook orgels

Manufacture d'Orgues Mécaniques

MAISON FONDÉE EN 1880.

 Louis Hooghuys

PLACE DE LA STATION, 13 - 15,

GRAMMONT (Belgique).

FABRICATION D'ORGUES **M**ÉCANIQUES

A CYLINDRE & CARTONS PERFORÉS,

pour salles de danse et établissements forains.

Atelier spécial pour les réparations et nouveaux cylindres.

Vente — Echange — Location.

FACILITÉ DE PAYEMENT.

Afbeelding 21

(34) "L.H." staat voor Louis(-François) Hooghuys.

verhuurd door Hooghuys. De huurder kon na een aantal huurafbetalingen eigenaar worden van het draaiorgel. Een faktuur (29) :

• 26 mei 1901

Zonder commande. *Een symphonie orkestorgel 53 touchen mekaniem met muziekkartons Houten trombonnen, koperen saxophônes, Flûte de Pan, enz., 3 statuetten, 2 zijdekassen met trommel, grosse caisse en cymballe. Schoone kas met 4 pilasters en kolommen; gesculpteerde en gedecoreerde panneelen; Fronton, enz.*

Met bijvoeging van 100 meters muziek kartons.

Orgel getekend n° 302.

Dezen orgel verhuurd aan Camile Deserano te Gent, volgens geschreven overeenkomst, na regelmatige huur betaald te hebben, wordt deze zijnen eigendom aan de gezamentlijke prijs van frs 5.660,00.»

Afbeelding 22

De Hooghuysateliers draaiden op volle toeren tot de Eerste Wereldoorlog. Daarna bleef de produktie beperkt. Naast orgels werden eveneens piano's verkocht en verhuurd. Het orgelbedrijf zag zijn afzetgebied zelfs zodanig inkrimpen dat Louis-François Hooghuys noodgedwongen begon met de verkoop van grammofoons en langspeelplaten van het merk *Zonophone*.

Te Geraardsbergen stond Louis-François Hooghuys hoog in aanzien. Hij bekleedde het ambt van schepen van de stad en was verantwoordelijk voor de sekties *Openbare Werken, Onderwijs, Schoone Kunsten en Openbare Feesten* (1896-1899), funktie

Afbeelding 23

Louis-François Hooghuys, verdeler van Zonophone-langspeelplaten.

waarin hij Charles Anneessens (1888-1896) opvolgde (35). Tevens was hij tot bij zijn dood in 1924 voorzitter van de *Association Bourgeoise Libérale*. Ook was hij in 1908 medestichter van de *Société Coopérative Cercle Libéral de Grammont* (36).

Toen Louis-François in 1924 overleed, nam Charles-François de zaak van zijn vader over, doch de geest van samenhang ging verloren en sommige familieleden gingen zich, zoals boven vermeld, zelfstandig vestigen. De woning van Louis-François Hooghuys aan het Stationsplein werd voor de helft aangekocht door zijn zoon Charles-François, die dit deel op zijn beurt in 1938 overliet aan de Naamloze Maatschappij *Brouwerij en mouterij De Zeeberg* uit Aalst (37). De rechterhelft van het gebouw kwam in bezit van Arsène Dara-Hoebeke, meubelfabrikant (38).

Afbeelding 24

Postkaart met zicht op het Stationsplein. In het gebouw waar vroeger Louis-François Hooghuys werkte, is de meubelfabriek van Arsène Dara-Hoebeke gevestigd. Bemerkt het opschrift 'Meubles'.

Algemene muzikale kenmerken

De Hooghuysdraaiorgels zijn zó gebouwd dat we deze instrumenten zonder enig vooroordeel tot de beste kunnen rekenen die ooit werden vervaardigd. In feite valt dit heel goed te begrijpen. Louis-François Hooghuys kon bogen op een lange en stevige familietraditie in de kerkorgelbouw. Zelf had zijn leertijd in deze branche volbracht, had hij bij zijn vader ambachtelijk leren werken en was later, in het bedrijf van Charles Anneessens, in contact gekomen met de mechanisatie in de orgelbouw.

- (35) Stadsarchief Geraardsbergen, handvesten der stad, Verslagen van de Gemeenteraad, boek 11, folio 258 r°, zitting dd. 23.12.1895 en folio 259 v°, zitting dd. 30.12.1895.
- (36) Annexe au Moniteur Belge, dd. 7.05.1908, acte n° 2771; deze akte werd, behalve door Louis-François Hooghuys, eveneens ondertekend door Charles De Block, Pierre De Block, Cyrille De Launoit, Adolphe Fontaine, Albert Fontaine, Jules Fontaine, Léon Fontaine, Jules Rens, François Rens, Paul Van Cleemputte en Nestor Van Heghe.
- (37) Archief Kadaster Gent, dokument 212, Geraardsbergen, boek 6, artikel 3805 en boek 3, artikel 2758.
- (38) Archief Kadaster Gent, dokument 219, Geraardsbergen, 1926 - nr 31.

Toen hij zijn roemrijke loopbaan aanving, opteerde hij voor het ambachtelijk werk. In tegenstelling met andere Belgische draaiorgelbouwers (denken we bv. aan Mortier) bouwde Hooghuys betrekkelijk weinig instrumenten. Doch de orgels die zijn 'Manufacture' verlieten, waren één voor één geniaal bedacht en zorgvuldig en kundig gekonstrueerd. Ook hierin verschilt de orgelbouwkundige visie van Louis-François Hooghuys van deze van zijn kollega's. Waar de meeste draaiorgels gekenmerkt worden door te zwaar uitgebouwde registers op tegenzang, zodat de melodie op de achtergrond kwam te staan, konstateren we dat Hooghuys heel wat evenwichtiger en dus veel muzikaler tewerk ging. L.-Fr. Hooghuys wist in zijn draaiorgels een perfect evenwicht te bereiken tussen de registers op zang, deze op tegenzang en de begeleiding. Daarvoor zocht L.-Fr. Hooghuys steeds weer naar nieuwe registerkombinaties en -verhoudingen. Vaak betrof een wijziging aan een dispositie geen zware ingrepen, maar veeleer subtiele nuances. Het spreekt dan ook voor zich dat zijn draaiorgels unieke instrumenten van hoge kwaliteit waren en dus zeer gezocht werden, zowel vroeger als nu !

De draaiorgels van Hooghuys kenmerken zich verder door hun krachtig volume, hun soliede konstruktie en de sublieme klankrijkdom van het pijpwerk. Dit mag zowel gezegd worden van de straatorgel als van de grotere dansorgels. Een belangrijk aspekt van deze orgels is dat de toetsen ervan als bij geen ander orgel zeer snel kunnen aangesproken worden. Dit heeft als gevolg dat vlugge passages en dartele loopjes probleemloos fris kunnen worden uitgevoerd. Technisch vindt dit zijn verklaring in de combinatie van het toetsensysteem, (toegepast door Franse en Belgische bouwers) en het persluchtsysteem (toegepast in Duitsland).

De laatste telg

Momenteel is nog volop actief in de draaiorgelwereld : Romain-Charles Hooghuys. Deze werd op 22 augustus 1901 te Geraardsbergen geboren als enige zoon van Charles-François en Charlotte De Nutte. Op 14 juni 1928 huwde hij Marie-Yvonne Ronsyn. Romain-Charles liep school in het St.-Jozefsinstituut van zijn geboortestad. Zijn eerste muzikale kennis deed hij op bij juffrouw Isabelle Fischlowitz die hem pianoles gaf. Harmonie kreeg hij van Petrus Bekaert, toenmalig koster-organist aan de St.-Bartholomeuskerk te Geraardsbergen. Notenleer werd hem aan de Stedelijke Muziekschool, waarvan Edmond-François Hooghuys voorzitter was, onderwezen door Honoré Neyt.

Orgels & Muziekstellen

Gesticht in 1780

R. CH^{LES} HOOGHUYS

EVENDIJK WEST 56 - 8380 ZEEBRUGGE

Na de Eerste Wereldoorlog werd Romain opgeroepen in het bezettingsleger te Eupen en te Aachen. Na deze periode keerde hij terug naar zijn geboortestad, waar hij een grote muzikale ijver aan de dag legde. Zo speelde hij o.a. in het amusementsorkest *The Berkeley Boys*. Hij was eveneens huispianist van de inmiddels verdwenen filmzaal *Rubens* aan de Grotestraat te Geraardsbergen, waar hij de stomme films begeleidde.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog trok Romain met zijn gezin naar Galmaarden. Aldaar was hij verscheidene jaren actief als koster-organist van de St.-Pauluskerk. Omstreeks 1954 vertrok Romain met zijn familie uit de streek van Geraardsbergen om zich achtereenvolgens te Lissewege, Wenduine, Zeebrugge en tenslotte te Brugge te vestigen.

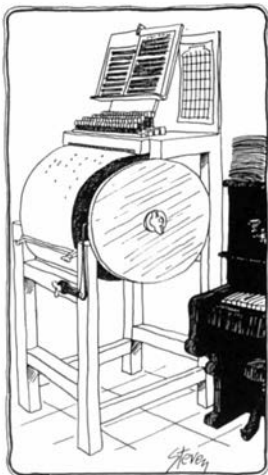
Te Brugge, in het Boudewijnpark, staat Romain-Charles Hooghuys in voor het onderhoud van drie enig mooie, originele Hooghuysorgels : de *Condor*, de *Senior* en de *Crescendo*. Nog regelmatig maakt hij hiervoor nieuwe arrangementen en kapt hij de orgelboeken. Het is juist in dit laatste dat Romain Hooghuys een echte, overal gewaardeerde meester is. Hij weet uit de draaiorgels de meest fijnzinnige muziek te toveren met aan de basis een knappe muzikale bewerking.

Het noteren van kartonnen orgelboeken

Nemen we even een kijkje in het *kapsalon* van Romain Hooghuys. Alvorens tot het eigenlijke noteren van de kartonnen orgelboeken over te gaan, wordt van het bedoelde muziekstuk een *arrangement* gemaakt. De *arrangeur-noteur* gaat na in welke toonaard(en) de bewerking het best tot haar recht zal komen. Hierbij worden echter beperkingen opgelegd zowel door de omvang van de tessituur van het orgel als door het aantal beschikbare bassen in her orgel.

Het feitelijke noteren geschiedt met behulp van een noteerplank of een noteertrommel. We zullen het enkel over het laatste systeem hebben om enerzijds verwarring te voorkomen en anderzijds omdat de familie Hooghuys enkel de noteertrommel gebruikte. Verder zijn nodig een rol papier, een potlood en de gamme van het orgel waarop zal genoteerd worden. Deze gamme is een strook karton waarop in volgorde de namen van de toetsen van het betrokken orgel vermeld staan. Bijgevolg komt de lengte van de gamme overeen met de breedte van de kartonnen orgelboeken van het overeenstemmend orgel.

Men spant eerst de strook papier over de trommel. Boven de noteertrommel is een klavier met verschillende rijen toetsen gemonteerd. Wanneer men een dergelijke toets indrukt, duwt een klein pinnetje een putje in het papier op de trommel. Om het gemak van werken wordt dit putje verduidelijkt door er met potlood een kruisje over te trekken.

Afbeelding 26
De noteertrommel van Romain-Charles Hooghuys.

Zoals gezegd, bevindt het klavier zich boven de trommel. Onmiddellijk boven dit klavier wordt de gamme geplaatst van het orgel waarvoor men wil noteren. Op deze gamme staan de korresponderende aanduidingen voor het klavier. Zodoende kan men met de bewerking van het muziekstuk voor ogen via het klavier op de trommel de normale partituurtaal omzetten in een gekodeerde taal voor het orgel. Door de trommel traag of sneller te doen draaien tijdens dit noteren komen de verschillende aanduidingen op de papierrol dicht of verder van elkaar te staan en zal aldus het tempo van de uitvoering door het orgel dan ook respectievelijk snel of langzamer zijn.

Als men aldus een ganse strook papier vol heeft, kan tot de volgende stap worden overgegaan : het kappen van het kartonnen boek. Alvorens echter dit gebeuren te beschrijven, willen we eerst nog een woordje uitleg kwijt over de kapmachine zelf. De kaptafel is aan beide zijden voorzien van draaibare rollen, zodat het uit te kappen boek zich gemakkelijk van links naar rechts laat bewegen. Boven de kaptafel is een arm aangebracht. De arm is bevestigd aan de achterzijde van de kaptafel. In het uiteinde van deze arm worden de beiteltes gehecht waarmee het karton moet uitgekapt worden. Onderaan de kapmachine staat een pedaal in verbinding met de arm. Wanneer het pedaal wordt ingetrapt, wordt het voorste einde van de arm naar beneden gedrukt, waardoor het daarin bevestigde beiteltes een rechthoekig deeltje uit het karton hakt.

Het uitkappen van het boek gebeurt als volgt. De papierrol waarop de muziek is genoteerd, wordt telkens bij verschillende gedeelten bovenop het karton bevestigd. Dit geheel wordt dan op de kaptafel gelegd, zó dat het papier bovenaan komt te liggen. Door middel van de trapinstallatie kan men met de voet de arm van de machine naar beneden halen met het gevolg dat het in het uiteinde van de arm bevestigde beiteltes dóór het papier en het karton snijdt en in een matrijs terecht komt. Deze matrijs moet ervoor zorgen dat zowel in het papier als in het karton scherp omliggende gaatjes worden gekapt.

De beiteltes hebben alle dezelfde breedte : 4 mm. Deze breedte is zodanig bepaald, dat het gat in het boek voldoende breed is om de gewenste toets van het klavier door te laten, doch net niet zo breed dat ook een aangrenzende toets zou kunnen aangesproken worden. De beiteltes hebben verschillende lengtes, gaande van 5 tot 12 mm. De *noteur* kan dus, door telkens de beiteltes te verwisselen, de gaten nauwkeurig in de gewenste lengte uitkappen en zo een bepaalde toon korter of langer laten klinken.

Tot slot willen we een paar nog bewaarde, originele Hooghuysorgels van naderbij belichten.

De Witte Merel

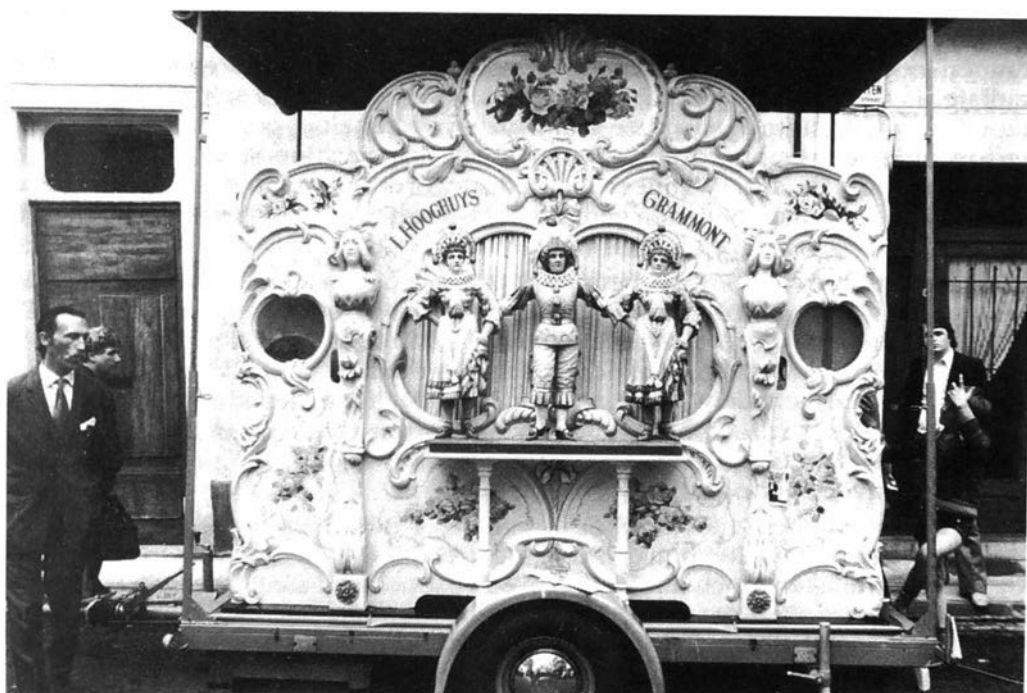
De Witte Merel werd in 1912 te Geraardsbergen gebouwd door Louis-François Hooghuy, voor de prijs van 5.440 F. in opdracht van Louis Cimay, kermisuitbater, die het orgel in zijn zweefmolen zou gebruiken (39).

In 1955 kwam het instrument, deerlijk toegetakeld door oorlogsomstandigheden, in handen van Emilie Baude die het revizeerde. De Witte Merel werd in 1976 aangekocht door Jan De Coninck uit St.-Idesbald. Het orgel verkeert in zijn originele staat en heeft een repertoire van ca. 3.000 meter boeken, voor het merendeel genoteerd door Louis-François Hooghuy en Auguste Schollaert. Het onderhoud van dit prachtige draaiorgel wordt verzorgd door Marc-Charles Hooghuy (Geraardsbergen, 1945), zoon van Romain-Charles. De orgelkast heeft een hoogte van 180 cm en een breedte van 155 cm en draagt het fabrieksnummer 585. Een gelijkaardig orgel (een aantal details verschillen in de samenstelling) is de *Alexandre*, eveneens een 57-toetsorgel. Dit werd in 1907 gebouwd door Louis-François Hooghuy en maakt momenteel deel uit van de Prinsen-Ghyselskollektie te Brussel. Een derde 57-toetsorgel is de *Sharazad*, een instrument dat gebouwd

werd in 1894 als cilinderorgel en in 1906 werd getransformeerd tot boekorgel. Het draaiorgel bevindt zich in Engeland.

De samenstelling van De Witte Merel gaat als volgt :

Viool	Begeleiding	Trompet	Bekken
Gedekt	Bas	Mixtuur	Kleine trom
Trombone	Grote trom		

*Afbeelding 27
De Witte Merel.*

De Senior

Het Seniororgel werd in 1880 door Louis-François Hooghuyts te Geraardsbergen gebouwd. Oorspronkelijk was het een 72-toets cilinderorgel. In de binnenwand van de orgelkast bemerken we nog de sporen van de vassing van de cilinder. In 1906 werd het orgel aangekocht door Adolphe Demeyere uit Kortrijk, die het door Louis-François Hooghuyts liet ombouwen tot boekorgel met pneumatische tractuur. Na bij verscheidene eigenaars te hebben gemusiceerd, komt het orgel in 1958 in handen van Romain-Charles Hooghuyts. Tot op heden is hij het die het orgel onderhoudt en er exclusief het repertoire van bijhoudt en aanvult.

Het front van de Senior, dat in feite het originele front van het 72-toets orgel van de carrousel van de heer Victor Vroman was, werd in 1981 gerestaureerd. We moeten opmerken dat de oorspronkelijke tekst op het front "L. Hooghuyts - Grammont" werd vervangen door "L. Hooghuyts - Brugge".

Afbeelding 28

Het Seniororgel in het Boudewijnpark te Brugge. Bemerkt op de voorgrond links Romain-Charles Hooghuys en de auteur van deze studie.

De kast van dit draaiorgel, met het fabrieksnummer 318, heeft een hoogte van 160 cm, een breedte van 180 cm en een diepte van 85 cm. De dispositie van het orgel bevat :

Viool	Saxofoon	Flageolet	Grote trom
Gedekt	Begeleiding	Trombone	Kleine trom
Hobo	Basluit	Baryton	Bekken

De Condor

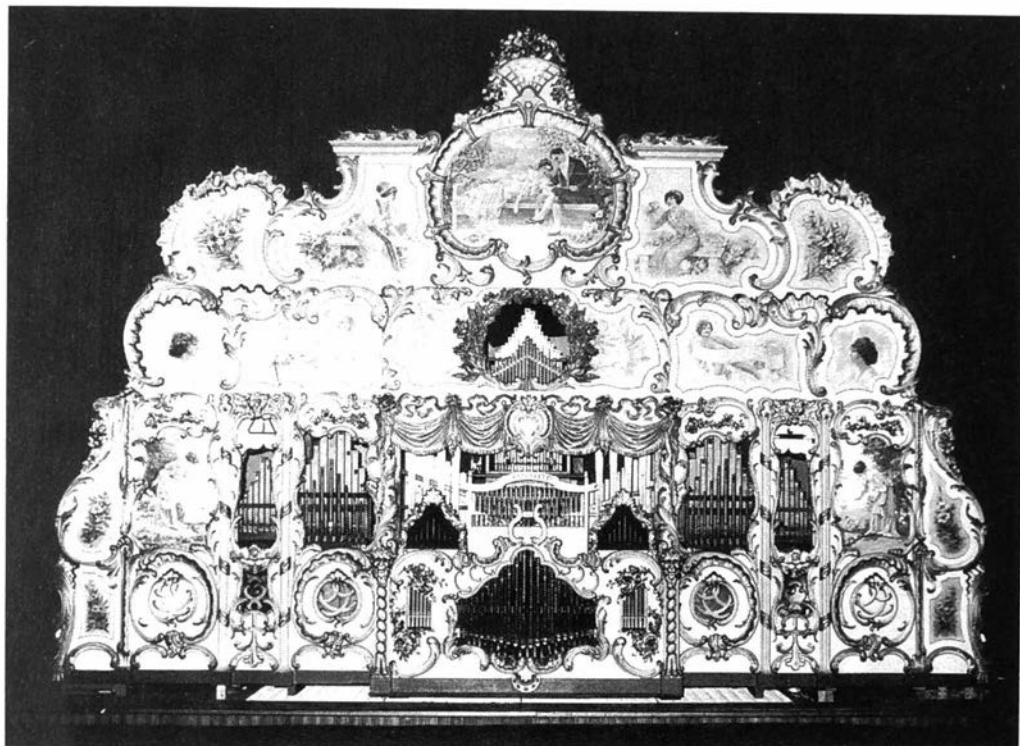
Dit orgel werd in 1910 te Geraardsbergen gebouwd door Louis-François Hooghuys op bestelling van Paul Beauprez, uitbater van de zaal *De Zonnebloem* te Oostende. Oorspronkelijk was het opgevat als een 85-toets dansorgel met karton. In 1919 kwam het orgel in handen van Theophiel Versyp, uitbater van de zaal *Eldorado* aan de Braambergstraat te Brugge.

Charles-François Hooghuys, zoon van Louis-François, breidde het orgel in 1923 uit tot 97 toetsen. Tijdens de volgende crisisjaren werd het orgel opgeborgen in een garage te Ieper. Totaal verwaarloosd werd het daar aangetroffen door Romain-Charles Hooghuys, de zoon van Charles-François.

Het orgel werd vakkundig gereviseerd en de gamme uitgebreid tot 100 toetsen. Dan kreeg het orkestorgel de naam 'Condor'. Het front werd gerestaureerd door Roger Verbrugghe. Zoals bij het Seniororgel werd ook hier de oorspronkelijke *L. Hooghuys - Grammont* vervangen door *L. Hooghuys - Brugge*.

Op 24 februari 1978 werd het instrument overgebracht naar de feestzaal het Boudewijnpark te Brugge waar het prijkt naast *De Senior*. Het boekenrepertoire wordt uitsluitend verzorgd en bijgehouden door Romain-Charles Hooghuys.

De kast van het Condororgel, dat het fabrieksnummer 605 draagt, heeft volgende afmetingen : zijkasten : b : 114 cm, h : 224 cm, d : 35 cm; middenkast : b : 214 cm, h : 180 cm, d : 85 cm; middentoren : b : 74 cm, h : 92 cm, d : 35 cm. Het front van dit prachtige dansorgel is 7 m. lang en 5 m. hoog.

Afbeelding 29
De Condor.

De samenstelling gaat als volgt :

Bas	Contrabas	Octaverende fluit	Triangel
Bombardon	Vox humana	Piccolo	Kleine trom
Viool	Grote trom	Xylofoon	Bekken
Violine	Castagnetten	Hobo	
Harmonische fluit	Wood-block	Basfluit	Tremulant

Op de plaats waar nu de *Violine* staat, was oorspronkelijk een *Mandoline* gemonteerd. Dit snaarwerk was heel delikaat om stemmen en in de juiste toon te houden. Vele orgels beschikten over dit register, maar meestal werd het algauw verwijderd. Van de Hooghuys-orgels bezit enkel het Draaiorgelmuseum te Utrecht nog een dergelijk snaarwerk, maar het is niet meer aangekoppeld.

Slot

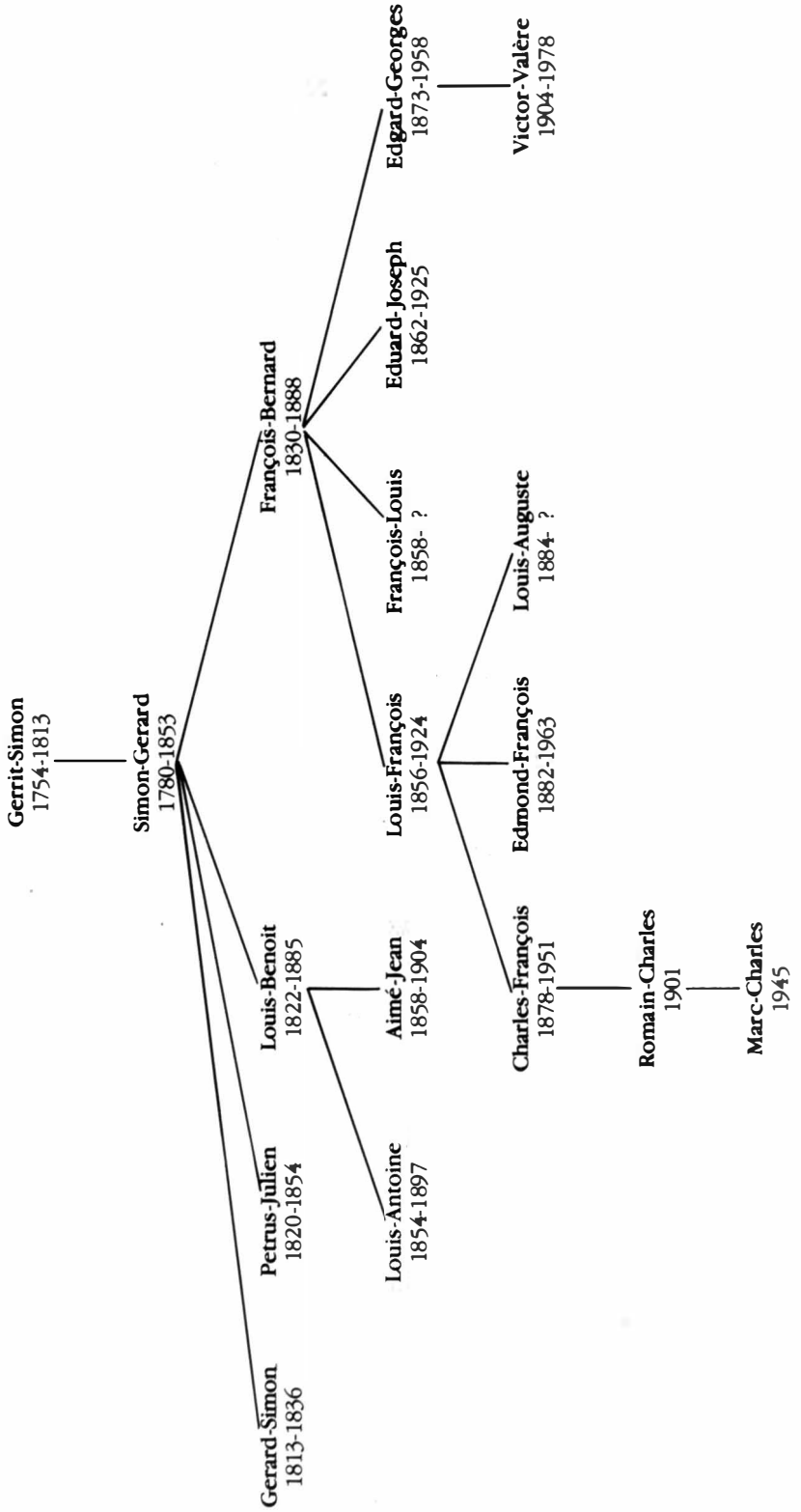
Uit het onderzoek dat we doorvoerden naar de draaiorgelbouwersactiviteiten van de familie Hooghuys, kunnen we besluiten dat hoogstnodig grondig wetenschappelijk werk op het vlak van de mechanische muziekinstrumenten dient te gebeuren. Het mechanisch muziekinstrument, in casu het draaiorgel, heeft een onmiskenbare socio-kulturele waarde. Daarnaast valt ook het edukatief aspect niet te loochenen.

Het bleek uit ons onderzoek dat de familie Hooghuys een voorname, zoniet de meest hoogstaande plaats onder de Belgische draaiorgelbouwers bekleedde. Onze betrachting is het dan ook door verder speurwerk eerlang een totaalbeeld van hun oeuvre op te hangen, zowel wat betreft hun kerk- als draaiorgelbouw.

Stéphane GODFROID

Beknopte Stamboom

In deze stamboom werden enkel de leden van de Hooghuisfamilie opgenomen, die ooit de orgel- en/of pianobouw, of een aanverwante activiteit hebben beoefend. Ook degenen die zichzelf ooit "orgelmaker" noemden [bvb. in de registers van de Burgerlijke Stand], maar van wie we verder niets in die richting terugvonden, werden opgenomen.

Lijst en herkomst van de afbeeldingen

1. *Stempel Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
2. *Carrousel Rorive, Foto Josiane De Mil.*
3. *Draagbaar orgel F. Bonanni, R.U.Gent, Seminarie Musicologie, Microfiche P. 643, Pl. 16-63; reproductie J. De Mil.*
4. *Buikorgel Louis Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys, reproductie J. De Mil.*
5. *Draaiorgel Louis Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys, reproductie J. De Mil.*
6. *Carrousel N. Vroman, Foto J. De Mil.*
7. *Briefhoofd van het orgelbedrijf Charles Anneessens, Archief Stéphane Godfroid.*
8. *Louis-Benoit Hoogbuys, Foto De Blicck.*
9. *Porceleinkaart Louis-Benoit Hoogbuys, Archief S. Godfroid.*
10. *Aimé-Jean Hoogbuys, Foto De Blicck.*
11. *Orgel St.-Job te Puivelde, Foto S. Godfroid.*
12. *Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys, reproductie S. Godfroid.*
13. *Naamkaart Louis Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
14. *Kadastrale ligging van het bedrijf Louis-François Hoogbuys, Archief Kadaster Gent, tekening Dirck Surdiacourt.*
15. *Zicht op de achterzijde van het bedrijf Louis-François Hoogbuys, Foto S. Godfroid.*
16. *Personeel van het bedrijf Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys, reproductie J. De Mil.*
17. *Naamplaat Edmond Hoogbuys, Foto S. Godfroid.*
18. *Stempel Charles-François Hoogbuys, familiearchief Hoogbuys.*
19. *Victor Hoogbuys en echtgenote Angèle-Yvonne De Vlaeminck, reproductie S. Godfroid.*
20. *Naamkaart Edgard-Georges Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
21. *Naamkaart Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
22. *Stempel Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
23. *Embleem Zonophone - Louis-François Hoogbuys, Familiearchief Hoogbuys.*
24. *Postkaart Stationsplein, Uitgever Wed. G. Broekaert, Geraardsbergen; drukker Nels, 1927/28, reproductie S. Godfroid.*
25. *Naamkaart Romain-Charles Hoogbuys, Archief S. Godfroid.*
26. *Pentekening Steven Wilsens.*
27. *De Witte Merel, Foto S. Godfroid.*
28. *Senior, Foto J. De Mil.*
29. *Condor, Foto S. Godfroid.*

BOEKBESPREKINGEN

Walter PLAETINCK, Renaat van der LINDEN, Phil MERTENS.

Voorwoord van Luc Demeester.

Inleiding van Aloïs De Klerck.

De glorie van het brood

Lannoo, Tielt/Amsterdam, 1980, 199, kleurill. & wit-zwart.

Het brood en de broodvervaardiging gelden steeds als een hoofdbestanddeel in de voeding van de mens. Derhalve hebben deze gegevens een belangrijke rol gespeeld in het maatschappelijk bestel, zoals het reilt en zeilt. Brood en broodbakken biedt ongetwijfeld een veel omvattende geschiedenis in het volksleven van weleer en nu.

Luc Demeester schrijft namens de uitgever hoe er door eeuwen heen een broodcultuur is ontstaan. Zelf afkomstig uit de bakkerij dacht hij er reeds lang aan een uitgave te brengen die een ruim venster zou openen op het brood als cultuurdrager. Jos Van Schap, directeur-generaal van de Koninklijke Federatie van de Broodbakkerij-Banketbakkerij-Suikerbakkerij-Ijsbereiding, verleende een concrete structuur aan het projekt. De firma Puratos, leverancier van bakkerijgrondstoffen, met bestendige attentie voor het culturele aspect van het bakkersbedrijf, maakte mee de uitgave mogelijk.

Aloïs De Klerck, voorzitter van de Federatie boven vermeld, wijst in een bondig overzicht op het blijvend dynamisch karakter van de bakker en de bakkunst.

Drie specialisten hebben een uiterst overzichtelijk, maar wel omschreven deel van dit boek voor hun rekening genomen. Aldus groeide het werk uit tot een indrukwekkend drieluik.

Walter Plaetinck neemt twee hoofdstukken: **Benodigdheden en voorwerpen betreffende de bakkerstiel**. Geldt de ondertitel **Uit het volk geboren creativiteit niet beter als Uit een volkse ambacht en beroep geboren creativiteit?** De scheppende kracht ligt immers in de binding van hand- en geestesarbeid tegelijk, die uitstijgt boven de loutere broodwinning als dusdanig. Het begin richt zich tot het bakkersmateriaal, even in vroeger tijden, maar dan in een weids overzicht in de aktualiteit: klaaisperdevorm tot mikke-man, de Dinantse koek, peperkoek-, beschuit-, koek- en broodvormen, vollaard en patakon; wafel- en hostiejzers; het vervoer van brood besluit het eerste

hoofdstuk. Twaalf illustraties omlijnen dit aspect, een rijdende bakkerij omstreeks 1500, een brooddrager met de mand op de rug, brood op de kruiwagen, een koevenventer, de stootkar, de fiets met de broodmand boven het voorwiel, de bakfiets, de hond bij de bakfiets, wagen en paard, dit om even de uiterst waardevolle illustratie over het hele boek aan te halen. (67-98)

Walter Plaetinck ontleedt Gilden en Ambachten, als **De macht van een volk**, verstrekt bondig de historiek van het gildewezen en ontmoet het bakkersambacht grondig te Brugge, Antwerpen, Brussel, Gent en Luik. In de mate van het mogelijke zoeken de auteurs naar een evenwicht voor Vlaanderen en Wallonië, in hun fijnzinnige uiteenzetting.

Renaat van der Linden behandelt **Volksgebruiken om en rond de bakker en het brood**. (99-156)

Als klassieke elementen treden de Patroonheiligen aan, De levenskring, Jaarkrans, maar Volksgeneeskunde, Magie en realiteit, Taal en Tekenen verlaten de betreden paden. Een gravure van Gaspar Bouttats toont Sint-Aubertus met staf en spaan, met uitvoerige tekst en een reeks bakkers aan het werk, o.a. een bakker die deeg met zijn voeten aan het kneden is. Opnieuw treft men het aantal illustraties dat weinig of niet gekend is, o.a. de Voogden van een Brussels vondelingenhuis die brood uitdelen (Petrus Meert, † 1669). De lotelingen en wittebroodsweken en allerlei gebruiken krijgen hun deel. Een boek met een drieluik biedt steeds verrassingen. De gilden treden te voorschijn in het hoofdstuk **Begravenis**, met penningen voor brood, waar je in de buurt dan een tekst van Hendrik Conscience voorgeschiedt krijgt, uit **De Kerels van Vlaanderen**. Volksgeneeskunde schakelt het brood menigmaal als geneesmiddel in, voor wormen, hoofdpijn, enz. Magie en realiteit bekleedt een plaats apart, met het herbakken van hoofden, gekend voor Eeklo, maar onbekend inzake twee volksboekjes- het Luilekkerland en het

volksverhaal horen er bij; een illustratie uit De Bond, weekblad B.G.J.G. 6 april 1979, bindt een kleuter aan 't Luilekkerland, met zijn droom : de huizen van wafels, bomen met pannekoeken. Brood als cijns en leen besluit luik twee.

Phil Mertens maakt met ons een Kunsthistorische Wandeling, langs **Aspecten van het brood in de Kunst (157-196)**, Jacob Smits en Dieric Bouts, Jakob Jordaens en Constantin Meunier, stralen in beelden en kleuren. De betekenis en interpretatie geschiedt godsdienstig, magisch, klassiek, allegorisch en symbolisch, maatschappelijk-sociaal, esthetisch en vervolgens kronologisch. De generatie(s) van de huidige

eeuw geniet(en) terecht een vooraanstaande aanwezigheid. Mogen we ook een keer, een vaak vergeten man, aanhalen : Philippe Boxy die de grafische vormgeving verzorgde, als een parel.

Voor de volkskundigen dienen we te melden, dat in de gebouwen van de firma Puratos op het industriepark te Groot-Bijgaarden een bakkerijmuseum ondergebracht is, elke dag toegankelijk voor het publiek.

Dit boek is een juweel en een volkskundig monument. Wij zijn de uitgever dankbaar voor de enige uitvoering.

A.G. Homblé

G. BEIRENS.

Honderd Dendermondse Gelegenheidsdrukken (1584-1900) uit de verzameling J. Dauwe

Ten Geleide van Herman Liebaers.

Reeks Dendermondse Bibliografieën, III. 1980, 108, 95 ill.

Uitgave bij de auteur : Kapellestraat 6, 9330 Dendermonde.

In de reeks Dendermondse Bibliografieën brengt de auteur met vaste regelmaat een nummer aan. In 1974 : **Proeve van een algemene bibliografie van de stad Dendermonde 1612-1970, XXI-534 blz.**; in 1978 : **Catalogus van een Dendermondse bibliotheek**. Verzameling J. Dauwe, VIII-178, 28 ill.

Bij het raadplegen van dit werk rijzen terstond twee vragen : in eerste instantie, hoe rijk en schoon is Vlaanderen geweest (en nog), en vervolgens : welke erkentelijkheid zijn we verschuldigd aan verzamelaars die dan hun schatten voor het publiek ter beschikking stellen. Dendermonde en Ieper staan in dit opzicht onmiddellijk naast elkaar. De vorser die dokumenten voor deze twee steden wil opzoeken en raadplegen, staat menigmaal voor een zwaar raadsel. Dan zijn er de rare verzamelaars. Waar en hoe tref je hen aan ?

Dit is een boek met Gelegenheidsdrukken. Ruim honderd bladzijden, vaak onbekend of weinig bekend.

De historicus Jan Broeckaert vermeldt in zijn Dendermondsche Drukkers van 1890 zo maar even 1800 drukwerken, over de periode van de achttiende en negentiende eeuw. Ruim duizend daarvan blijken in geen openbare of private bibliotheek meer te bestaan.

Mr. Jozef Dauwe heeft uit zijn rijke verzameling oude en nieuwe drukken een deel overgemaakt aan het Stedelijk Museum te Dendermonde. Uit de rijke verzameling heeft Gerard Beirens meer dan honderd stuks gekozen, voor het grootste deel éénbladrukken. Voor de meeste is geen exemplaar bekend buiten de verzameling van Jozef Dauwe. Het gaat in zekere zin om een veilig stellen van de originele drukken en stukken, maar het resultaat reikt en strijkt veel verder. Nieuws- en weetgierigheid wordt geprikkeld, vooreerst in de stad en het land van Dendermonde. Het is haast onbegonnen werk de bladzijden blad na blad te lezen of te ontleden, maar de Trefwoordenlijst (100-104) trekt je onmiddellijk aan : aardappelen, begijnen, brandweer, brouwerijen, elf juliviering (in 1895!), Franse revolutie, maandagmarkt, paardenras, pachtgelden, molens en notarissen, tolgelden en turfsteken, verkiezingen en weiderecht be-wijzen dadelijk hoe talrijke standpunten en interessesferen aan bod komen.

Een aanplakbrief, zonder datum, onthult je **Verhuring uyt de hand van dry Graen-Water-Molens en eenen Koorn-Wind-Molen**, Gestaen binnen de stad Dendermonde... de voorwaarden kun je ver-nemen bij de burgemeester van Sint-Niklaas en **verders nog onderripping** bij de notaris te Dendermonde.

Wie speurt niet naar dergelijk en ander materiaal om te kunnen vergelijken. En wie beschikt over een weekblad *W E K E L Y K S* (sic) *N I E U W S*, N° 1. Dendermonde, Maendag 4 November 1793, eerste nummer van een blad dat verscheen van 4 november 1793 tot 14 juli 1794.

De aangeboden boeken, prenten en teksten hebben meer dan lokaal belang, om dusdanige gegevens met die uit andere gewesten te laten vergelijken om gebeurlijk meer klaarheid te verstrekken. Alle

mogelijke takken en vakken van ons volksleven trillen doorheen dit boek dat meer dan drie eeuwen behelst. Dank en lof voor de auteur en verzamelaar. Een vraag toch?

De prent en/of tekst is immer op het rechterblad aangebracht, maar de verklaring daarvan komt dan op de keerzijde. Kan, bij een volgende publikatie, de verklaring niet op het linkerblad naast de voorstelling staan!

R.v.d.L.

W.G. DE KESEL

Aspecten van de rituele kunst. Kultuurhistorische bijdrage over bindmiddelen in de rituele kunst.

Uitg. Terra, Zutphen, 1981, 151, 178, ill. 4 in veelkleurendruk.

Elkeen die zich respecteert, weet in min of meer grote graad en maat een en ander over kunst. Om het bestaan en ontstaan van die wereld te achterhalen, dien je zo mogelijk een hele groeiproces te ontdekken. Dit boek volgt het pad van de kunstgeschiedenis langs onbetreden paden, d.w.z. langs een verklaring en uitdiepen van velerlei technieken. De auteur ontleedt de creatie van rituele kunstobjecten uit ver uiteenlopende beschavingen, in zeven delen. De ondertitel van het werk belicht duidelijk het doel.

Deel I **Europa in de prehistorie** onthult de expressievormen van de prehistorische mens, vooral in verband met het maken van vruchtbaarheidssymbolen en rotschilderingen met magische inhoud. De jacht bekleedt de hoofdrol.

Deel II **De vruchtbare Maansikkel** voert ons naar het huidige Irak. Etnologen of volkenkundigen hebben er de vroegste menselijke nederzettingen teruggevonden. Ongeveer honderd km ten noorden van Bagdad zijn landbouwnederzettingen van zesduizend jaar v. Kr. ontdekt. Overledenen, in gehurkte houding in het graf gezet, kregen rijke giften mee. o.a. albasten en terra-cottabeeldjes, vaatwerk uit albast en klei en kralen. Een raadselachtige vondst van archeologen te Jericho betreft een aantal menselijke schedels uit ca zesduizend j. v. Kr. De schedels gemodelleerd naar het hoofd van doden, in een opvatting, dat buitenlichamelijke krachten zich in het hoofd centraliseerden? De titel vruchtbare maansikkel is ontleend aan de beeldspraak waarmede de streek

tussen Egypte en Irak (over Syrië heen) aangeduid wordt.

Deel III **Het Faraonische Egypte** diept de methode van mummificering uit, waarbij plantaardige stoffen een doorslaggevende rol hebben gespeeld. De kunst aldaar die een magisch-religieus doel nastreefde, koncipieerde beelden, reliëf en schilderijen in functie van de overledenen. Iedere periode levert een eigen inbreng en uitdrukking. De artiesten gebruiken er gesteenten als graniet, dioriet, basalt, kalk- en zandsteen, hout. Volgens hun religieuze opvatting bleef de ziel van de dode in één of meer beelden die tijdens de rituele plechtigheden het lichaam van de overledenen dienden te vervangen.

Deel IV **De Christelijke Middeleeuwen** raakt keurig en kleurig de vervaardiging van kultusbeelden en schilderijen. De auteur ontleedt uitvoerig de fresco-techniek (niet alle muurschilderingen zijn fresco's, luidt zijn vertrekpunt) en de «sekko»-techniek, waar o.a. als bindmiddelen voorzien zijn: eiwit, eigeel, arabische gom, kersegom of kaseïne (het eiwit van de melk).

De verluchting van getijdenboeken weerspiegelt artistieke verfijning. Bij het opsmukken en verlevendigen met goud mengde men het goudpigment met bindmiddelen allerlei: geklopt eiwit gemengd met de gom van kerselaar, arabische gom, melk, sap van bepaalde planten, groenten of fruit, honing of wijn. Dezelfde kleverige substanties dienden voor het kleven van bladgoud, indien de miniatuurschilder niet rechtstreeks met goudverf werkte.

De paneelschilderkunst krijgt een uitvoerige beurt, het religieus karakter ervan, de keuze en klaarmaking van het hout, de keuze en verwerking van het bindmiddel, enz. De middeleeuwse kunsttechnologie treedt verder te voorschijn aan de hand van het 13de-eeuwse reliekschrijn van de heilige Odilia, een der oudst gekende voorbeelden van temperabeschilderingen op houten panelen in ons land, en van het magisch drieluik, het 'Lam Gods' in de Gentse katedraal. De middeleeuwse beeldhouwkunst in hout en steen krijgt een specifieke belichting langs de toenmalige verplichte polychromie. De vakman diende het beeld eerst in te strijken met een of meer lagen van verwarmde huidenlijm. Voor een steviger houvast werd soms in lijn gedrenkt lijnwaad op het hout gekleefd. Deze uiterst minieme aanhalingen of voorbeelden inzake bindmiddelen geven de ongewone basis en rijkdom van het werk weer.

Deel V Precolumbiaans Amerika gaat in op de Mexicaanse beschaving van Maya's en Azteken, en op de Peruaanse beschaving van de Inca's. De kunst is er telkens uiterst symbolisch geladen.

Deel VI Zwart Afrika kent de veelvoudige magische kracht van fetisjen. Bepaalde stoffen worden aangewend om de magische kracht te doen stijgen. Talrijke stammen uit Zaïre en West-Afrika komen aan bod.

Deel VII trekt Oceanië open in drie streken : Melanesië, Polynesië en Australië. Gebruiken bij dodenkultus en rituelen krijgen de aandacht, o.a. de traditie om schedels van overledenen te modelleren tot hun gelijkenis, waarbij de techniek kleverige mengsels en preparaten vereist.

Een commissie bekroonde de auteur met De 'Provinciale prijs voor het populair-vulgariserend werk van het jaar 1981' (Oost-Vlaanderen).

De auteur is beheerder-direkteur van een lijmproducerend bedrijf in de buurt van Gent. Zijn belangstelling voor rituele opvattingen en uitingen in de kunstwereld bracht hem tot de studie van de technische aspecten op dit vlak, boven de verre grenzen van tijd en ruimte. De publicatie, een kunstwerk op zichzelf, is een leidraad in vele aspecten van volkskunde en kunstgeschiedenis.

R.v.d.L.

C. VAN CAUWENBERGHE.

Inventaris v/d Bibliotheek v/d Koninklijke Rederijderskamer St.-Pieters Vreugd en Deugd.

1982, 116 blz., 300 F. Bij de auteur Verhaegenlaan 24, 9500 Geraardsbergen.

De Koninklijke Rederijderskamer St.-Pieter Vreugd en Deugd, de oudste toneelgilde van Geraardsbergen, vierde in 1976 haar vijfhonderdjarig bestaan. Bij die gelegenheid pakte Lic. A. Batselier uit met een interessant werk, nl. **Kroniek van het toneel en van het letterkundig leven te Geraardsbergen (1416-1808)**. Naast het archief dat voor de realisatie van deze studie werd uitgepluisd, bleek de Kamer ook in het bezit van een uitgebreide bibliotheek met toneelstukken (de oudste werken dateren van midden 18de eeuw, zo o.a. **Gijsbrecht van Aemstel van Vondel, 1745**). Uit de studie en herinrichting van deze bibliotheek bleek duidelijk dat de Toneelgilde tijdens de tweede helft van de 18de eeuw aktiever was dan aanvankelijk vermoed is.

Dit zette Ch. Van Cauwenberge en zijn echtgenote M. De Wetter ertoe aan een grondige klassering van deze gegevens door te voeren.

Uit de auteurslijst vermelden we [het vrijwel volledig oeuvre van] Hippoliet van Peene, Nestor De Tière, Victor Driessens, August Hendrickx, Julius Hoste, Jan Roeland, Domien Sleenckx, Emmanuel van Driessche, Felix Van de Sande, met o.a. het historisch drama «Willem Rijnvisch» uit de geschiedenis van Geraardsbergen.

In een eerste deel van zijn publicatie rangschikt Ch. Van Cauwenberge de toneelstukken in het bezit van de Koninklijke Rederijderskamer 'St.-Pieter Vreugd en Deugd', enerzijds volgens de auteur en anderzijds volgens de titel van het werk. Systematisch worden alle stukken geklasseerd, met vermelding van auteur(s), titel van het werk, uitgever en nummer van rangschikking. Beide registers bevatten elk ca. 1.100 verschillende toneelstukken.

Op basis van de verslagboeken, sinds de restauratie van de Kamer in 1853 zorgvuldig bijgehouden, werden in een tweede deel de titels opgenomen, ca. 300 van de opgevoerde stukken en dit in chronologische volgorde vanaf 1853 tot 1981.

De verdienstelijkste inventaris kreeg op de versobladzijden reproducties mee van oude en nieuwe toneelprogramma's, waarin we tal van anekdotische gegevens aantreffen. Hier staan we weerom voor een originele en verdienstelijke publicatie, die de onderzoeker moet toelaten zich een duidelijk beeld te vormen van de activiteiten van de **Vodden** : Geraardsbergs zegswoord voor Koninklijke Rederijderskamer St.-Pieter Vreugd en Deugd.

Stéphane Godfroid.